

I U H J V V
 INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
 JAUME VICENS I VIVES

butlletí 13

Juliol de 2013

ÍNDEX

EDITORIAL 1

NOTÍCIES 2 - 5

BREUS 6 - 7

VI JORNADES DE DEBAT DE L'IUHJV 8 - 9

L'arqueologia dels crims contra la humanitat i el genocidi

ARTICLE 1 10 - 12

Mirades des de les altures: rituals, comunitats i poders a Sicília (s. X-V a. C.)

Meritxell Ferrer

ARTICLE 2 13 - 15

"Per soplir la fragilitat e dolència de la carn", dona i sexualitat a la Barcelona baixmedieval

Lucía Conte

ARTICLE 3 16 - 18

Militarisme a Espanya i Portugal al final de la gran guerra

Àngels Carles

ARTICLE 4 19 - 21

El paper de la Comissió de la Veritat i Reconciliació en la transició sud-africana

Ferriol Soria

ENTREVISTA 22 - 24

Jaume Torras

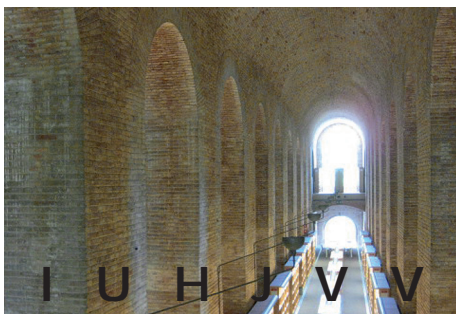
L'IUHJV encara els temps presents amb la mateixa voluntat que sempre ha guiat els seus passos: impulsar la recerca en història i ajudar a formar bons investigadors. El suport als projectes de recerca, a les activitats que aquests desenvolupen (jornades, col·loquis, congressos) i l'organització del seminari adreçat als investigadors, als estudiants i als doctorands, constitueixen la part essencial de la seva activitat. Sense oblidar l'organització del seminari dels professors de Secundària, estretament vinculat a l'Institut des de fa vint anys i que ha donat tants bons resultats.

L'IUHJV ha de ser l'espai de trobada dels historiadors d'humanitats (també dels historiadors de dret i d'economia) i ha d'impulsar la pluralitat de línies i de projectes de recerca que hi estan adscrits. Però, certament, pot anar més enllà. Pot esdevenir un centre de referència, un punt de trobada dels historiadors en l'àmbit universitari català que coordini esforços de diferents grups de recerca, que promogui la seva projecció internacional, que animi projectes de recerca europeus i que organitzi activitats científiques. És una via interessant que cal considerar.

Mentrestant, podem destacar tres bones notícies de cara al curs vinent: l'entrada en vigor d'un nou conveni entre la UPF i la Casa de Velázquez que estableix que la vinculació acadèmica tindrà lloc preferentment amb l'IUHJV, el qual beneficia tant els investigadors com els estudiants de màster i de doctorat; la coorganització amb la World History Association d'un simposi sobre "Port Cities in World History" (del 26 al 28 de març del 2014), i la coorganització amb el Museu d'Història de Catalunya del congrés internacional "Els Tractats d'Utrecht: clarors i foscors de la pau. La resistència dels catalans" (del 9 al 12 d'abril del 2014).

Joaquim Albareda

I U H J V V
 INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
 JAUME VICENS I VIVES

"El seminari de l'IUHJV ha potenciat el seu caràcter interdisciplinari amb sessions dedicades a les noves formes de difusió del coneixement històric, l'esclavitud, la sociabilització de la dona o els estudis prosopogràfics."

SEMINARI DE L'IUHJV

El passat 10 d'octubre del 2012, el catedràtic **Carlos Martínez Shaw** (UNED) va inaugurar el màster en Història del Món, amb una conferència sobre el primer procés de mundialització que, al seu entendre, es va produir amb el comerç de la plata del segle xv al xviii. Sota el títol "El Atlàntico y el Pacífico en la primera mundialización. El caso de la plata", va analitzar la progressiva penetració dels espanyols en el Pacífic, fet que va permetre establir una ruta permanent de contacte, el motor de la qual era la necessitat d'obtenir metalls preciosos, especialment plata. Com és sabut, les conseqüències d'aquest procés van ser enormes, fins al punt que van implicar a tota l'economia europea. Va ser així com es produí un dels primers processos de mundialització.

L'11 d'octubre, l'historiador **Xavier Casals** va impartir una conferència titulada "Divulgació de la història i la transmissió del coneixement: de la universitat al quiosc", en la qual ens va apropar a un nou fenomen de transmissió del coneixement que ha estat anomenat per ell com una "revolució silenciosa". Des dels començaments dels anys noranta s'observa que a Espanya han augmentat el nombre de publicacions de divulgació històrica als quioscos (*La Aventura de la Historia*, *Clio*, *Sapiens*, *Historia National Geographic*, etc.). Això fa que, progressivament, la universitat estigui perdent el monopoli de la difusió del coneixement històric en favor d'altres agents, entre els quals destacaria la figura del quiosc. Les raons d'aquest canvi són complexes i en part es poden trobar en el paper que va tenir el quiosquer durant el franquisme com a prescriptor. A tot això caldria afegir altres elements, com ara l'augment del temps lliure o el fet que la història s'està convertint en un element identitari i de consum mercantil.

El professor **Wolfgang Kaiser** (Universitat de París I) va reflexionar el 27 de novembre al voltant de l'esclavitud en termes de transculturalitat. La seva conferència, "Un monde partagé. Esclavage, captivité et commerce transculturel en Méditerranée en l'époque moderne", mostra com la transculturalitat genera societats híbrides on el sincretisme hi té un pes essencial. Va posar sobre la taula les diferències entre "esclau" i "captiu" i plantejà la importància de la confiança en el comerç d'esclaus. Kaiser va destacar el paper de les xarxes familiars, així com el de les diàspores i els processos d'alliberament.

L'11 de desembre, el professor **Arnau González Vilalta** (UAB) va obrir, amb una sessió que duia per títol "Nova i vella manera de fer història: la recerca històrica i les TIC", un interessant debat al voltant de l'ús d'Internet i la digitalització en l'àmbit de la documentació. González Vilalta considera que s'ha produït una revolució sobre la manera de fer història, però que les noves tecnologies no són una substitució a la visita tradicional a l'arxiu. El ponent va plantejar les problemàtiques d'aquesta "democratització" de les fonts, entre elles la necessitat d'ensenyar a les noves generacions a seleccionar informació i la manca de criteri a l'hora de decidir què s'ha de digitalitzar. El professor afirmà convençut que la feina d'arxiu mai no quedaria obsoleta, ja que la completa digitalització de tota la informació no es pot dur a terme.

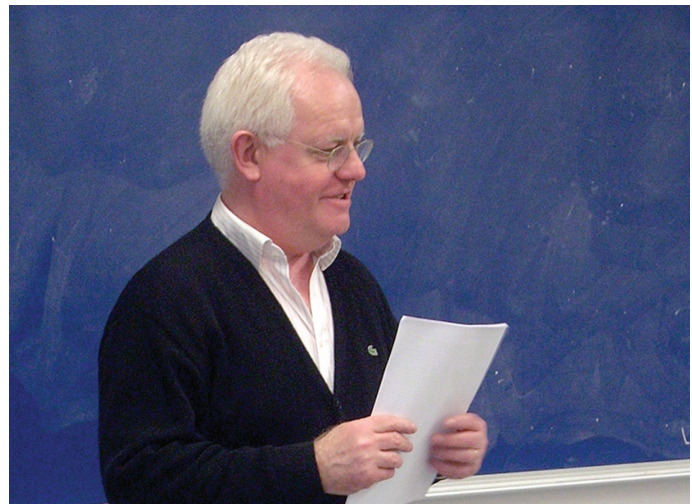
El doctorand de l'IUHJV, exdiputat al Consell d'Europa pel PSC i investigador de la Universitat Catòlica de Lovaina (Bèlgica), **Martí Grau i Segur**, va impartir el 30 d'octubre un seminari amb el títol "*Public History*, un repte per als centres de recerca".

El ponent, malgrat que hagi deixat clara l'existència d'una certa confusió a l'hora d'interpretar aquest terme (*història* per a un gran públic o *història* amb una funció pública?), va concloure dibuixant dos reptes per als historiadors europeus: escriure història d'una manera que la pugui fruir el gran públic, sense caure en el sensacionalisme o el simplisme; i aplicar un marc transnacional.

Amb el suport de la revista *Entremons*, el 29 de gener, el professor **Robert Harris** (Universitat d'Oxford) va fer una reflexió sobre el paper dels estats i les nacions en la història global. Amb la conferència "Chaadayev's 'Lettres philosophiques': Russia and its place in World History", va analitzar aquestes problemàtiques a partir del cas rus i de la figura de Piotr Chaadayev, un conegut pensador rus (1794-1856) que, en la seva obra *Cartes filosòfiques*, feia una dura crítica de Rússia. Chaadayev considerava Rússia com un país molt endarrerit respecte a la resta d'Europa i mostrava la seva admiració per França.

El 5 de febrer del 2013, **Josep. M. Faraldo** (Universitat Complutense de Madrid) va donar una sessió sobre "Las policías secretas de Europa centro-oriental miran hacia España: percepciones y acciones". Faraldo va mostrar la importància que en el marc de la Guerra Freda tenia Espanya per als serveis secrets dels països comunistes. Tot i que el marcat anticomunisme de l'Espanya franquista podria indicar una altra cosa, Faraldo va defensar que no hi havia un interès especial, de manera que es va limitar a les activitats de control i de contraespionatge habituals en el context.

L'11 d'abril del 2013, **Mercedes Cabrera** (Universitat Complutense de Madrid) va fer una aproximació a la figura de Joan March en una conferència titulada "Juan March: los negocios entre la economía y la política". A través d'una detallada anàlisi de la historiografia dedicada a aquest personatge, Mercedes Cabrera va dur a terme un recorregut per les seves llums i ombres a partir dels expedients judicials oberts. Així va desgranar la seva biografia, els principals interessos econòmics tant legals com il·legals i la vinculació amb el poder polític, tant nacional com internacional de l'anomenat "primer capitalista modern d'Espanya".

El professor **Ricardo Robledo** (Universitat de Salamanca) va fer el passat 30 d'abril una aproximació a la figura de Ramon de Salas en una conferència titulada "La segunda ilustración: política e inquisición contra un espíritu libre". Robledo va exposar la trajectòria d'aquest conegut jurista, que va ocupar amb el temps la primera càtedra d'economia d'Espanya. Va ser un gran difusor de les idees d'Antoni Genovesi i dels il·lustrats, especialment de Montesquieu, Beccaria i Bentham. Però el seu caràcter excessivament lliure va fer que fos perseguit per la Inquisició. El seu prestigi intel·lectual va ser tan gran que fou escollit diputat a les Corts de Cadis.

La professora **Jennifer Hillman** (European University Institute) va impartir una sessió el passat 14 de maig, que va dur per títol "Always toward absent lovers, love's tide stronger flows: Spiritual lovesickness and melancholy in Seventeenth-Century France". Hillman va fer una aproximació a l'espiritualitat de l'amor al segle XVIII francès, posant un especial èmfasi en el paper de la dona i els nous àmbits de sociabilització que això va comportar entre les elits dirigents.

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

LA VERTEBRACIÓ D'ESPANYA. UN DEBAT ACADÈMIC INTERMINABLE (1931-1934)

L'IUHJV i el Grup de Recerca en Estats, Nacions i Sobiraniaes (GRENS) van organitzar els passats 22 i 23 de gener unes jornades sobre les dificultats de la vertebració espanyola durant la Segona República. Inaugurà la jornada el professor **Jordi Ibàñez**, amb unes reflexions sobre la política cultural i la vida literària a Catalunya entre 1931 i 1934. Seguidament, **Marina Picazo** va mostrar la relació entre la història antiga i la politització de la universitat catalana republicana. Les sessions següents ens van aproximar a algunes figures clau d'aquells anys: **Enric Ucelay-Da Cal** se centrà en Eduardo Ortega i en Unamuno; **David Martínez**, en les grans figures del Noucentisme, i **Joan Esculies**, en Alcalá Zamora i en Macià. El segon dia, va seguir amb el repàs als grans personatges del moment: **Josep Pich** i **Josep Contreras** fixaren l'atenció en Unamuno i en Royo Vilanova, i **Enric Ucelay-Da Cal** destacà la importància de Ventura Gassol, Pompeu Fabra i Americo Castro en la universitat catalana. Finalment, després de dinar, **Manel Lopez** va mostrar els diferents projectes nacionals republicans, i **Jaume Claret** va fer un repàs de la repressió franquista a la universitat espanyola.

JORNADES SOBRE LES COMISSIONS DE TREBALL DE LES INSTITUCIONS PARLAMENTÀRIES I REPRESENTATIVES (SEGLES XVI-XX)

El Grup d'Estudi de les Institucions i de la Societat a la Catalunya Moderna (Segles XVI-XIX) de l'IUHJV i la International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions (ICHRPI) van organitzar el 16 i 17 de febrer del 2013 unes jornades que focalitzaven la seva atenció en l'anàlisi del funcionament de les comissions de treball a l'Europa moderna. L'objectiu de la jornada era doble: per una banda, situar les juntes com a organismes fonamentals en la presa de decisions polítiques. D'altra banda, mostrar com, sovint, van ser instrumentalitzades per afavorir uns determinats interessos polítics.

El primer dia, l'atenció se centrà en les comissions a l'època moderna. **Esther Martí** (Con-

"El Grup de Recerca en Estats, Nacions i Sobiraniaes (GRENS) ha organitzat dues jornades sobre la vertebració d'Espanya i el federalisme espanyol i atlàntic."

siglio Nazionale delle Ricerche, Cagliari), va tractar les comissions i les assemblees parlamentàries a la Sardènia catalano-aragonesa. **Josep Capdeferro** (Dret, UPF) analitzà la funcionalitat de les comissions a les Corts catalanes. **Eva Serra** (UB) va explicar el funcionament de la Comissió del Redreç del General de 1705-1706, i **Eduard Martí** (UIC) va exposar el funcionament de les novenes a la segona meitat del segle XVII. A la tarda, **John R. Young** (Universitat de Strathclyde) ens aproximà al Comitè dels Estats del Parlament Escocès entre 1640 i 1651; **Miquel Pérez Latre** (Arxiu Nacional de Catalunya) va fer un repàs de les comissions de treball a la Catalunya moderna, i **Núria Florensa** (Institut Poeta Maragall) va analitzar la Comissió Secreta del Consell de Cent al 1640.

Al dia següent, l'atenció es va centrar en les comissions dels segles XVIII i XIX. **Neus Ballbé** (UPF) va exposar la situació a Nàpols durant el virregnat austríac. Per la seva banda, **Betlem Castellà** (UPF) i **Virgine Martin** (IHRF-Universitat de París I [Panthéon-Sorbona]) van fer dues aproximacions diferents a les comissions durant la Revolució Francesa. Finalment, **Maria Victoria Fernández Mera** (arxivera del Congrés dels Diputats) va fer un repàs de la creació de les comissions permanents legislatives a les Corts espanyoles.

Les jornades finalitzaren amb una taula rodona en què van participar **José Manuel Bernardo Ares** (Universitat de Còrdova), **Lluís Roura** (UAB) i **Pierre Serna** (director de l'Institut d'Histoire de la Révolution

française). Tot seguit, **Joseba Agirreazkiena**, vicepresident de l'ICHRPI, va concloure les jornades fent una síntesi de les principals conclusions.

JORNADES INTERNACIONALS SOBRE FEDERALISME ESPANYOL I ATLÀNTIC

Amb l'objectiu de reflexionar sobre el complex problema de l'organització territorial i la vertebració de l'Espanya contemporània al segle XIX, el Grup de Recerca en Estats, Nacions i Sobiraniaes (GRENS) i l'IUHJV van organitzar els dies 9 i 10 d'abril unes jornades sobre el federalisme espanyol i atlàntic. Les jornades van aprofundir en el pensament d'alguns dels grans ideòlegs del federalisme a la Península i la influència que tingueren els models nord-americans, suís i alemany en la seva configuració. **Enric Ucelay-Da Cal** (UPF) i **Josep Moran Ocerinjuregui** (UB i IEC) van inaugurar les jornades a partir d'una aproximació als models federals i confederals a Europa. Després de la pausa, **Jorge Caglio** (Universitat de Tours) reclamà la necessitat de revisar els plantejaments de Pi i Margall des de la teoria jurídica, i **Joan Fusté** (UOC) va analitzar la recepció de Proudhon en el debat de la descentralització espanyola. En aquesta mateixa línia se situava la ponència de **Genadi Kneper** i de **Mariona Lloret** (UPF), que exposaren les influències proudhonians en el pensament de Pi i Margall. Per la seva banda, **Rubén Carrillo** (UOC) ens va apropar al problema federal en el procés de descolonització a Texas, Yucatán i Santa Cruz. Al dia següent, **Josep Pich** (UPF) i **Pere Gabriel** (UAB) van aprofundir en el debat sobre el federalisme a Catalunya. **Juli Colom** (Institut de Palafrugell) va analitzar el pensament de Josep Roca i Roca, i **Antoni Raja** va mostrar la influència del model alemany en la intel·lectualitat catalana del segle XIX.

VIII JORNADES DE RELACIONS DE GÈNERE: PUBLICITAT, HISTÒRIA I GÈNERE

El passat 4 d'abril va tenir lloc la Jornada sobre Relacions de Gènere, sota la direcció de **Marie Costa** i d'**Agnès García**, que van consolidar una tradició que enguany arriba a la vuitena edició. La proposta d'aquest any pretenia reflexionar sobre els usos que la publicitat fa dels models estereotípics i alter-

natiu tant de feminitat com de masculinitat. L'objectiu era analitzar com aquests models han anat canviant en funció del context històric, condicionats per la realitat de diferents moments. Entre els ponents que van participar destaquen **Joana Gallego** (UAB), que va parlar sobre els models femenins a la publicitat des de 1940 fins ara, i **Juan Rey** (Universitat de Sevilla), que va exposar l'adequació del model de masculinitat a la publicitat.

JAPÓ A LA HISTÒRIA DEL MÓN

Seguint l'estela dels darrers anys, el passat 2 de maig, la revista *Entremons*, juntament amb l'IUHJV, va organitzar una jornada sobre difusió històrica. La proposta d'aquest any va ser una reflexió interdisciplinària del paper jugat per Japó en la història del món. Al matí va haver una taula rodona que es va aproximar a la realitat japonesa des del seu pensament, la religió, l'organització política i el cinema. Entre els ponents que van participar-hi destaquen **Alfonso Falero** (Universitat de Salamanca), **Raquel Bouso** (UPF), **Lluc Lòpez** (UOC) i **José Montaña** (UOC). Al migdia es van fer dues sessions que van versar sobre els processos de transnacionalisme japonès, a càrrec d'**Adam Yuet Chau** (Universitat de Cambridge) i **Montserrat Crespín** (UAB).

V COL·LOQUI INTERNACIONAL: ELS ESTATS IMPERIALS IBÈRICS (1808-1930)

Com a resultat del conveni de col·laboració entre la Casa de Velázquez i l'IUHJV, els passats dies 8, 9 i 10 de maig es va celebrar a Barcelona el V Col·loqui Internacional: Els Estats Imperials Ibèrics entre 1808-1930. Els organitzadors pretenien analitzar les lògiques imperials que van dur a la construcció dels estats liberals ibèrics, posant un especial èmfasi en la circulació del personal administratiu, el paper dels grups mediadors i de les corporacions en la gestió

del bé públic així com la difusió de tècniques d'administració i de control de les poblacions.

El primer dia **Stéphane Michonneau**, **Xavier Huetz de Lempis** (Universitat de Nice Sophia Antipolis), **François Godicheau** (Universitat de Bordeus III) i **Álvaro Chaparro Sainz** (Universitat de Lió II [Lumière]) van fer un balanç dels darrers estudis i l'estat actual de les recerques, posant un èmfasi especial en els models estatals. El dia següent, el 9 de maig, es va organitzar una taula rodona sobre les elits colonials i la vinculació amb els negocis. Entre els participants destacaren **Consuelo Naranjo** (CSIC), **Dominique Gonçalves** (Universitat de Bordeus III) i **Nadia Vargaftig** (Institute d'études politiques de Bordeus).

Finalment, al darrer dia es van organitzar tres taules rodones. La primera tractà sobre l'estat imperial i els seus agents, i va ser liderada per **Ruth de Llobet** (Universitat de Wisconsin a Madison), **Jean-Philippe Luis** (Universitat de Clermont-Ferrand II) i **Inés Roldán** (CSIC, Madrid). La segona va centrar el seu interès en el paper dels clergues, els poders públics i la societat en l'estat colonial. Va comptar amb la presència de **Josep M. Delgado** (UPF-CSIC), **Alexandre Coello** (UPF) i **Xavier Huetz de Lempis** (Universitat de Nice Sophia Antipolis). Finalment, a la tarda, **Albert García** (UPF), **François Godicheau** (Universitat de Bordeus III), **Eloy Martín Corrales** (UPF) i **Romy Sánchez** (Casa de Velázquez, Madrid) van reflexionar sobre la construcció de l'ordre públic a les colònies ibèriques.

WORKSHOP SOBRE L'ARQUEOLOGIA DEL COLONIALISME ESPANYOL DURANT L'ALTA EDAT MODERNA

Amb l'objectiu d'analitzar els contactes culturals, les relacions de poder i les repercussions que tingué l'imperialisme espanyol amb posterioritat a 1492, l'IUHJV i les professores **Sandra Montón**, **María Cruz Berrocal** i **Apen**

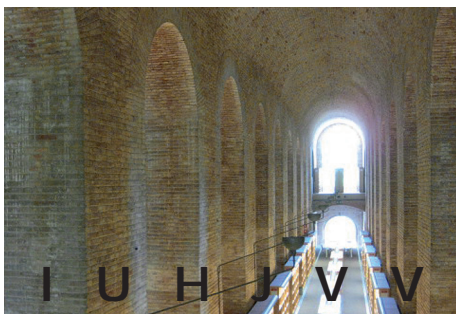
Ruiz van organitzar els dies 6 i 7 de juny del 2013 unes jornades que van aplegar investigadors d'arreu del món i que van comptar amb el suport de l'IUHJV. El primer dia, el centre d'atenció va ser el cas americà. Es van analitzar els casos de Santa Fe de Bogotà (**Monika Therrien**, Pontifícia Universitat Javierana, Bogotà); Nueva España (**Enrique Rodríguez-Alegría**, Universitat de Texas); Veneçuela (**Kay Tarble**, Universitat Central de Veneçuela); Canadà i Argentina (**Agustín Azkarate** i **Sergio Escribano**, Universitat del País Basc) i Jamaica (**Juan Vicent**, CSIC, Madrid).

El segon dia, l'atenció es va centrar en l'àmbit africà i pacífic. **Víctor M. Fernández** (Universitat Complutense de Madrid) va tractar les missions jesuïtes a Etiòpia, i **Alfredo González-Ruibal** (CSIC, Santiago de Compostel·la), el cas de Guinea Equatorial. Per la seva banda **James Flexner** (Universitat Nacional d' Austràlia) va analitzar el cas de les illes Vanuatu; **James M. Bayman** (Universitat de Hawai i-Manoa), el cas de les illes Marianes; **Martin Gibbs** (Universitat de Sydney), el de les illes Salomó, i **María Cruz Berrocal** (CSIC, Madrid) i **Sandra Montón** (UPF), el cas de Taiwan. Tot plegat, el *workshop* va posar de manifest com l'arqueologia pot fer aportacions molt rellevants per entendre millor el passat i contribuir així al desenvolupament de la història del món.

ELS TRACTATS D'UTRECHT: CLARORS I FOSCORS DE LA PAU. LA RESISTÈNCIA DELS CATALANS

Amb motiu de la commemoració dels Tractats d'Utrecht, del 9 al 12 d'abril del 2014, l'IUHJV i el Museu d'Història de Catalunya organitzaran un congrés que té com a objectiu aprofundir en el coneixement històric del moment i analitzar la seva significació. El congrés es divideix en tres blocs: la dimensió internacional; la consolidació de Felip V a la Península i la resistència catalana de 1713-1714. Entre els participants destaquen **Lucien Bély** (Universitat de París-Sorbona), **Christopher Storrs** (Universitat de Dundee), **Cinzia Cremonini** (Universitat Catòlica del Sacro Coure) i **Friedrich Edelmayer** (Universitat de Viena). La coordinació del congrés anirà a càrrec de J. Albareda i A. Alcoberro. Per a més informació contacteu amb la secretaria del congrés **Núria Salles** (nuria.salles@upf.edu).

I U H J V V
**INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
 JAUME VICENS I VIVES**

"La World History Association (WHA) i l'IUHJV coorganitzaran un simposi sobre les ciutats portuàries a la Història del Món."

CONVENI DE LA UPF I LA CASA DE VELÁZQUEZ

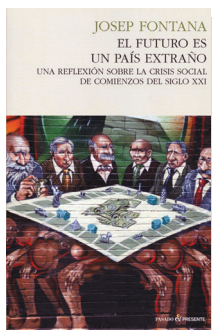
El 15 d'abril del 2013, l'aleshores rector de la UPF, Josep Joan Moreso, va signar un conveni de col·laboració amb la Casa de Velázquez que amplia significativament el conveni del 2010. Entre altres acords, es fixa que els membres de la Casa de Velázquez tindran cinc llocs fixos de treball a la UPF; que els doctorands i investigadors de la UPF podran anar als locals de la Casa de Velázquez a Madrid i participar en l'organització d'una reunió científica anual entre les dues institucions; que es crearà un seminari de doctorat, i que es desenvoluparan nous programes de recerca plurianuals.

MÀSTER I DOCTORAT EN HISTÒRIA DEL MÓN

El Departament d'Humanitats organitza una nova edició del màster i del programa de doctorat en Història, el qual s'inscriu en una de les línies d'avenç historiogràfic més innovadores dels darrers vint anys, la World History, que pretén entendre i interpretar els canvis dramàtics que pateix la societat actual. Es tracta d'un programa sense cap referent a Catalunya ni a Espanya. El programa fa palès com el present procés de globalització, entès com un conjunt d'interconnexions polítiques, econòmiques i culturals entre els pobles del món, té profundes arrels en el passat. El doctorat té la Menció de Qualitat de l'Agència Nacional d'Avaluació de la Qualitat (ANECA). El màster compta actualment amb 21 docents, 9 dels quals són catedràtics i la resta, professors titulars o lectors. Per a més informació podeu consultar www.upf.edu/mon/.

NOTES DE LLIBRES

Josep Fontana. *El futuro es un país extraño*, Barcelona: Pasado y Presente, 2013.

Concebut com la segona part o l'epíleg de *Por el bien del imperio*, aquesta obra reflexiona sobre la situació del món present, especialment sobre les conseqüències socials de la crisi econòmica i les debilitats del capitalisme. Fontana hi fa un estudi precís dels EUA i no dubta a denunciar els danys de la seva política fiscal i sistema penitenciari. I això, sense oblidar els pro-

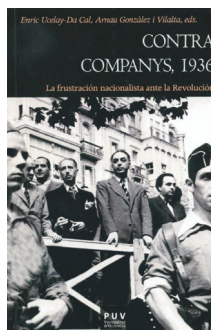
blemes africans i llatinoamericans o la falsedat d'algunes visions sobre la Xina actual.

Josep Capdeferro. *Ciencia y experiencia. El jurista Fontanella (1575-1649) y sus cartas*. Fundación Noguera, 2012.

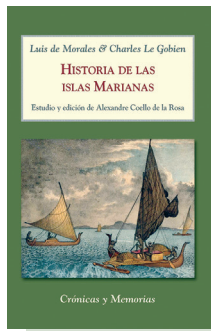
Aquesta obra recull la primera part de la tesi doctoral del doctor Capdeferro. A través de la lectura minuciosa de la correspondència epistolar entre Joan Pere Fontanella amb els municipis de Girona, Manresa, Olot, Tortosa i Vic, ens apropem a la complexitat social i legal de la Catalunya de la primera meitat del segle XVII.

L'obra no es queda només en una biografia necessària, sinó que és un fidel reflex del món jurídic i de la dinàmica pactista catalana.

Enric Ucelay-Da Cal i Arnau González Vilalta (ed.). *Contra Companys. La frustración nacionalista ante la Revolución*. Publicaciones de la Universidad de Valencia, 2012.

Va haver-hi un complot contra Companys? Aquesta és una de les preguntes clau que intenta respondre aquest llibre. Ucelay-Da Cal i González Vilalta editen aquest llibre que recull els estudis més rellevants que s'han publicat en els darrers anys sobre aquest tema. El resultat final és una simfonia polifònica d'alt nivell on es barregen totes les perspectives possibles d'anàlisi i que ens apropem a un dels grans misteris de la Guerra Civil a Catalunya.

Alexandre Coello (ed.), Luis de Morales i Charles Le Gobien. *Historia de las Islas Marianas*. Edició i pròleg a càrrec d'Àlex Coello. Ediciones Polifemo. Madrid, 2013.

El professor del Departament d'Humanitats Alexandre Coello prologa aquesta primera traducció de la *Historia de las Islas Marianas* que va escriure el jesuïta Charles de Le Gobien al 1700 i que després va ser comentada pel també jesuïta Luis de Morales. A banda de mostrar-nos la història d'aquestes illes, l'edició de Coello esdevé fonamental per entendre el procés creatiu de l'obra i el seu significat en el moment de ser publicada.

PREMIS

Dos doctors en Història per l'IUHJV han obtingut una beca postdoctoral Beatriu de Pinós (convocatòria del 2011) per fer una estada de dos anys fora d'Espanya. **Meritxell Ferrer** farà la seva recerca al Centre d'Arqueologia de la Universitat de Stanford, i **Vicent Baydal**, al Departament d'Estudis Medievals de la Universitat d'Oxford.

NOUS BECARIS DE L'IUHJV

Manuel Castellanos s'ha incorporat com a nou becari predoctoral de l'IUHJV. Manuel Castellanos investiga sobre la diplomàcia britànica a les Paus d'Utrecht.

PREMI EXTRAORDINARI DE DOCTORAT

La doctora Meritxell Ferrer ha estat guardonada amb el premi extraordinari de doctorat per la tesi que duu per títol "Acròpolis sicilianas: rituales, comunidades y poderes (s. x-v a.C.)."

SIMPOSI CONJUNT DE L'IUHJV I LA WORLD HISTORY ASSOCIATION

La World History Association (WHA) i l'IUHJV coorganitzaran un simposi sobre "Port Cities in World History", que tindrà lloc a la UPF els dies 26, 27 i 28 de març del 2014 (http://www.thewha.org/future_wha_conferences.php).

TESIS DEFENSADES

5-4-2013: Juan Pastrana Piñero
"La guerra de Ifni-Sàhara y la lucha por el poder en Marruecos"

14-1-2013: Ferriol Sòria Ortiz
"Les comissions de la veritat, un factor de transformació social en comunitats en conflicte: la Comissió de la Veritat i Reconciliació (CVR) sud-africana"

21-12-2012: Josep Contreras Ruiz
"El somriure de la política. Ninotaires al voltant de la Segona República"

23-11-2012: Núria Rodríguez Bernal
"El debat americà al segle XVIII. Opinions i controvèrsies sobre els Estats Units i els efectes en la seva construcció nacional"

23-11-2012: Agnès García Ventura
"El trabajo y la producción textil en la Tercera Dinastía de Ur"

19-11-2012: Joan Esculies Serrat
"Josep Tarradellas (1899-1936). Dels orígens a la Guerra Civil"

21-9-2012: Lucía Conte Aguilar
"Per sopllir la fragilitat e dolència de la carn": sexe i misogínia a la Diòcesi de Barcelona (s. XIV-XV)

6-9-2012: Jordi del Cerro Tocino
"La generación de energía eléctrica en la época franquista (1940-1975). Estrategias empresariales y opciones tecnológicas"

9-7-2012: Vyron Antoniadis
"Early Iron Age Cemeteries at Knossos: The Appreciation of Oriental Imports and their Imitations by Knossian Society"

27-6-2012: Manel López Esteve
"Els fets d'octubre de 1934 a Catalunya: més enllà de l'acció governamental"

7-6-2012: Meritxell Ferrer Martín
"Acròpolis sicilianas: rituales, comunidades y poderes (s. x-v a.C.)"

19-4-2012: Cruz Sánchez Ruiz
"Vallée du Khabour. Quartiers d'habitation et premiers moments de l'urbanisme en Mésopotamie du Nord"

NOU NÚMERO I NOVA WEB DE LA REVISTA ENTREMONS

La revista *Entremons* inaugura nova web (www.entremons.org). A banda de facilitar la navegació i l'accés a nous continguts, la nova web pretén ser, en paraules dels editors, un mecanisme per a la "millora de la difusió de la recerca històrica al servei de la comunicació acadèmica".

XXI SEMINARI PER A PROFESSORAT D'HISTÒRIA D'IES CURS 2013-2014

L'objectiu del seminari per a professorat d'ensenyament secundari, que organitza cada curs l'IUHJV, en col·laboració amb un ampli grup de professors d'història d'instituts d'ensenyament secundari de diverses localitats catalanes, és oferir un estat de la qüestió clar i suggeridor destinat a la seva posterior divulgació a l'aula. El seminari ha constatat de vuit sessions, distribuïdes al llarg de tot el curs. Les sessions (exceptuant-ne la darrera) han consistit en una exposició i d'un col·loqui posterior que requerirà la participació activa dels assistents. Prèviament es van facilitar materials de lectura o bibliogràfics.

20 d'octubre: "Estat actual de l'economia", Joan Junyent i Xavier Vidal Folch).

17 de novembre: "El moviment veïnal durant el tardofranquisme i la transició: conflicte social i cultura alternativa", Ricard Martínez i Muntada.

15 de desembre: "La repressió a Sevilla", José M. García Márquez.

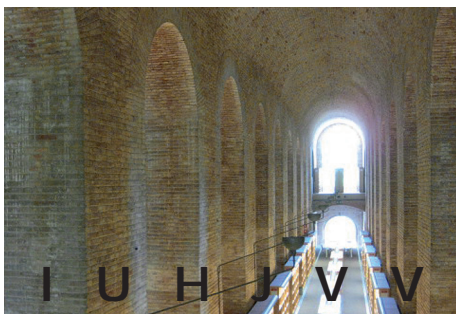
19 de gener: "Les Corts de Cadis", Juan Sisínio Pérez Garzón.

16 de febrer: "Sexe i misogínia a la Diòcesi de Barcelona (s. XIV-XV)", Lucía Conte.

16 de març: "Els fets del 6 d'octubre de 1934 a Catalunya", Manel López.

20 d'abril: "Diccionari i contradiccionari", Josep Lluís Martín.

11 de maig: visita a Terrassa.

I U H J V V
INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"Jordi Palou-Loverdos va afirmar que avui es parla de 'transició sin verdad y de democracia con olvido', la qual cosa difícilment pot portar a una autèntica reconciliació de la societat espanyola."

VI JORNADES DE DEBAT DE L'IUHJVV

L'ARQUEOLOGIA DELS CRIMS CONTRA LA HUMANITAT I EL GENOCIDI

Continuant amb una tradició que ja té més de vint anys, els dies 13 i 14 de desembre del 2012 van tenir lloc les VI Jornades de Debat de l'IUHJVV. Si en les jornades anteriors el nostre centre d'interès havia estat "El naixement i la construcció de l'estat modern" (2010), "Pensar històricament" (2008) o les "Reflexions sobre la transversalitat del terme *colonialisme*" (2006), enguany l'IUHJVV ha centrat la seva atenció en "L'arqueologia dels crims contra la humanitat i el genocidi". Recollim tot seguit un resum de les ponències presentades.

Marició Janué (UPF): "La persecución de los crímenes contra la humanidad y el genocidio. Una perspectiva histórica"

Marició Janué va situar en el seu context històric els judicis de Nuremberg (1945-1949), en els quals per primera vegada es va fer una inculpació per crims contra la humanitat. A partir d'aquí va analitzar els processos, la tipificació i el desenvolupament d'aquest crim i el dret de justícia consegüent. El 1948 l'ONU va tipificar el crim de genocidi i els crims contra la humanitat. Però no va ser fins a l'Estatut de Roma (1998) quan es va crear el Tribunal Penal Internacional permanent.

Alfons Aragoneses (UPF): "Democracia, derechos humanos y justicia transicional"

Avui dia, el concepte de democràcia està directament lligat als drets humans, això és, els drets de tots els éssers humans sense distinció. Per al professor Aragoneses hi ha drets que imposen que la justícia transicional sigui no només un imperatiu ètic sinó també jurídic, i per això no hi pot haver plena democràcia sense respecte als drets humans de les víctimes de greus atrocitats. En els darrers seixanta anys els processos de transició a la democràcia han anat acompanyats de mesures de justícia transicional, però no ha succeït així a Espanya, on a primers dels vuitanta es van frenar unes tímides mesures reparadores. El tema dels crims del franquisme es va amagar fins que l'any 2000 va començar l'anomenada "revolta dels néts".

Alfredo González Ruibal (CSIC): "La arqueología del conflicto contemporáneo"

El professor González Ruibal va fer una aproximació a les confrontacions civils i militars que s'han desenvolupat des d'inicis del segle xx fins a l'actualitat. El ponent va oferir una visió general de les diferents arqueologies del conflicte que s'estan desenvolupant durant els últims anys. Aquest tipus d'arqueologia no estudia només fosses comunes o camps de batalla, sinó el conflicte modern com un fet estructural que afecta tota la fàbrica de la societat i es materialitza en el paisatge. González Ruibal va analitzar la construcció dels paisatges totalitaris de l'Espanya de Franco i de l'Etiòpia feixista.

Luis Fondebrider (Universitat de Buenos Aires): "La aplicación de la arqueología forense en investigaciones sobre violencia política, una perspectiva global"

El ponent va parlar de l'Equipo Argentino de Arqueología Forense (EAAF), una organització dedicada a l'estudi de casos de des-

apareguts a escala mundial. Fondebrider va fer una aproximació detallada a la tasca de l'arqueòleg forense, tot explicant les dificultats que es troben en el cas argentí a l'hora de dur a terme la seva tasca. Fondebrider va posar un especial èmfasi a destacar que no és el mateix els "desastres massius", que sovint tenen algun element incontrolable, i les "violacions dels drets humans", que sovint són fruit d'una voluntat clara i racional.

Roxana Ferllini (University College, Londres): "Walking the ethical and moral tightrope within the international practice of forensic archaeology"

Ferllini va fer una aproximació als dos tipus de motivacions d'una recerca arqueològica sobre genocidi: les humanitàries i les judicials. En les primeres, la motivació obeeix principalment als interessos d'associacions o de grups particulars. Generalment, no compta amb el suport de les autoritats locals, la qual cosa dificulta la seva posada en marxa. Ferllini va analitzar els casos del genocidi Armeni de 1917 i la Guerra Civil espanyola. Aquest tipus d'intervenció està molt marcada per la falta de recursos. Per l'altra banda, les intervencions judicials estan marcades per un mandat oficial d'un organisme internacional, la qual cosa garanteix la presència d'importants recursos econòmics. La Dra. Ferllini va exposar els casos de Ruanda i de Kosovo.

A C T E S   C E N T R A L S

Ermengol Gassiot (UAB): “No són només memòria, arqueologia forense de les fosses comunes de la Guerra Civil i el franquisme”

La sessió del professor Gassiot va estar centrada a mostrar la tasca duta a terme per l'arqueologia forense a Espanya. Gassiot va fer un repàs dels fets des de la transició espanyola fins a l'actualitat. Les més de 30.000 peticions que hi ha hagut a Catalunya per tal de recuperar els cossos d'avantpassats desapareguts van generar un viu debat sobre la importància de la memòria en l'imaginari col·lectiu. Un moment important va ser la Llei de memòria històrica amb el govern del tripartit, la qual havia de facilitar aquesta demanda social. Tot i així, la llei va acabar polititzant-se fins al punt que el tema veritablement important, les víctimes i el dolor dels familiars, van desaparèixer del debat.

Claudia Theune-Vogt (Universitat de Viena): “Contemporary Archaeology in former Concentration Camps. Current state of Research and Perspective”

La inclusió en l'estudi arqueològic no només de les evidències materials, sinó també de la tradició oral i escrita entre generacions esdevé una eina fonamental per tenir una imatge més comprensiva del passat. Sota aquesta perspectiva, Claudia Theune-Vogt, de reclusió i de concentració en l'àrea de Berlín, va mostrar com els antics camps poden ser instruments pedagògics i importants eines en les polítiques de la memòria. A través de visites guiades, i amb la personalització de les experiències és possible sensibilitzar eficaçment les joves generacions envers la dramàtica repressió de l'Alemanya nazi.

Franz Schopper (director del Museu Arqueològic de Brandenburg): “In the Center of Evil: Archaeological traces of the 20th centuries Genocide in Brandenburg”

En la seva intervenció, Schopper va definir la regió del Brandenburg com “el centre de l'imperi de les SS”, i es va concentrar a mostrar les evidències arqueològiques d'aquesta afirmació. Efectivament, a la zona de Brandenburg s'han descobert evidències cada vegada més grans dels processos i els mètodes utilitzats pel govern nazi a l'hora de dur a terme treballs forçats, esclavitud i processos de genocidi sistemàtic. Va analitzar alguns camps de concentració poc coneguts com el de Sachsenhausen, i molts d'altres utilitzats com a fàbriques d'armes o experiments amb humans, amb els quals es posen de manifest els elements que han fet d'aquestes architectures uns instruments de control, de repressió i de mort.

Pedro Paulo A. Funari (Universitat Estatal de Campinas): “Arqueología de la resistencia y derechos humanos”

Funari va començar explicant com s'ha desenvolupat l'arqueologia al Brasil i quin ha estat el grau d'influència de la política en aquesta ciència. Des d'uns principis eclèctics durant l'època imperial, en la qual la col·lecció del Museu de Rio de Janeiro era formada per troballes provinents d'Itàlia o d'Egipte, als anys trenta del segle xx es comencen a posar les bases per a una arqueologia més interessada en els pobles nadius o en l'esclavitud. La dictadura de 1964-1985 va trencar aquesta línia d'estudi, i va desenvolupar un discurs retòric

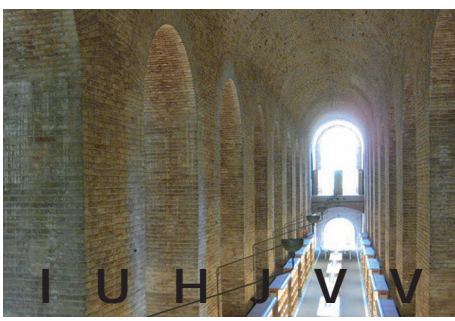
i nacionalista, que es va acabar amb la fi del règim. La transició cap a un sistema democràtic va obrir un altre cop les possibilitats d'investigar el passat precolombí.

Queralt Solé i Barjau (UB): “El Valle de los Caídos o la perpetuación de la memoria franquista”

La ponència de la professora Solé va analitzar la història d'aquest mausoleu de to marcadament franquista. Primerament, va exposar el procés de construcció i la voluntat aparent que fos un lloc de memòria de tots els morts del conflicte civil. Va repassar els processos de trasllat de les restes dels difunts, posant de manifest que molts morts republicans van ser traslladats allà sense el consentiment dels seus familiars. Per a la professora Solé, el Valle de los Caídos no tenia només la intenció de crear una identitat nacional, sinó que va esdevenir un lloc per desenvolupar una identitat ideològica, la qual cosa explica la seva excepcionalitat. Es tracta d'uniformitzar tot el país, tant els vius com els morts, amb un pensament únic.

Jordi Palou-Loverdos (Memorial Democràtic): “Polítiques memorials, patrimoni material i immaterial a Catalunya. Espanya, Ruanda i R. D. del Congo”

Jordi Palou va analitzar el desenvolupament de la Llei de memòria històrica a Espanya i el concepte de justícia transicional. La qüestió que va debatre's hi és com guarim les ferides del passat. Sens dubte, els delictes comesos en els genocidis poden ser difícils de jutjar quan han passat molts anys, com és el cas de la Guerra Civil espanyola, però és indubtable que el dolor en els familiars perdura molt més, i sobre això potser sí que és possible trobar vies de compensació. Palou va recordar que els conflictes bèl·lics afecten tres generacions i que la darrera generació té el repte de viure amb la memòria. Cap govern espanyol, independentment de la seva orientació política, ha demanat perdó per les morts de la Guerra Civil. Va denunciar que avui es parla de “transición sin verdad y de democracia con olvido”, la qual cosa difícilment pot portar a una autèntica reconciliació de la societat espanyola.

I U H J V V
**INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
 JAUME VICENS I VIVES**

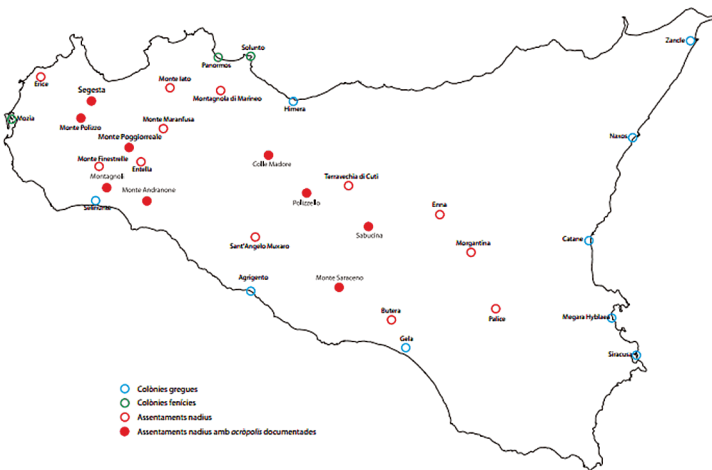
"Espai i accions rituals van ser clau en els processos d'identificació social i en la creació d'un sentit de comunitat."

MIRADES DES DE LES ALTURES: RITUALS, COMUNITATS I PODERS A SICÍLIA (S. X-V a. C.)

Meritxell Ferrer Martín

Gran part dels estudis dedicats a la Sicília de la primera meitat del I mil·lenni a.C. s'han centrat principalment en l'anàlisi de les colònies –assentades a les costes de l'illa a partir del segle VIII a.C.– o, d'acord amb les premisses aculturatives, en les influències d'aquestes sobre les poblacions natives de l'illa. La majoria d'aquests estudis coincideixen a llegir les comunitats colonials com els únics possibles agents actius en la història siciliana d'aquest període, alhora que interpreten les poblacions sicilianes com a senzilles entitats estàtiques i monolítiques, meres receptores passives de les innovacions colonials.

Davant d'aquestes lectures, l'interès d'aquest text rau exclusivament en les poblacions natives sicilianes i, de manera específica, en la recuperació de la seva agència a través de l'anàlisi de les polítiques del ritual. En aquest cas examinarem breument les *acròpolis* sicilianes –és a dir, els seus principals escenaris rituals de caràcter comunitari emplaçats en els mateixos assentaments–, així com també les principals pràctiques rituals dutes a terme en les cerimònies celebrades periòdicament en aquests espais. Ambdós aspectes, espai i accions rituals, van ser clau en els processos d'identificació social i en la creació d'un sentit de comunitat que aquesta gent va construir i reconstruir de manera simultània i constant durant la primera meitat del I mil·lenni a.C.

Espacialitat, monumentalitat i comunitat

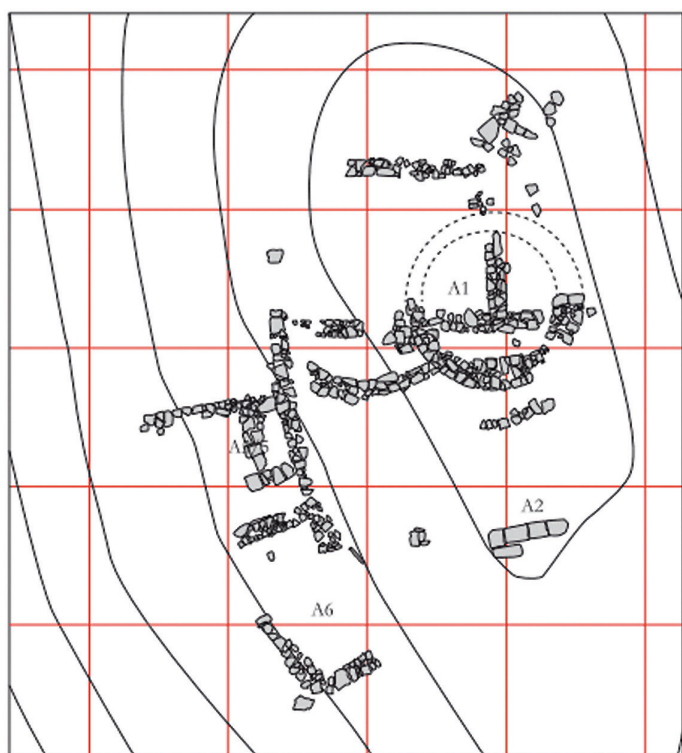
Un dels aspectes més destacats de les *acròpolis* és la seva habitual posició en espais de gran rellevància visual dins del mateix assentament, així com també en relació amb les seves immediates proximitats. Aquesta posició en les altures atorga a aquests espais un domini absolut sobre la totalitat de l'assentament, i els converteix en un referent mnemònic i visual constant per a tots aquells que viuen o simplement visiten aquestes localitats. Aquesta mateixa posició en les àrees més elevades dels turons on s'emplacen els centres nadius erigeix les *acròpolis* en llocs destacats dins del paisatge, punts de referència i d'ordenació territorial en un sentit més ampli.

Juntament amb aquesta ubicació en les altures, un altre aspecte que caracteritza les *acròpolis* és l'ús d'una arquitectura diferencial que reforça el poder natural d'aquests mateixos espais. En aquest cas, l'edificació de construccions que difereixen considerablement d'aquelles utilitzades en els contextos domèstics contemporanis, per una banda, monumentalitza aquests espais; per l'altra, emfatitza la seva diferenciació respecte a la resta de l'assentament. Aquesta distinció pot fer-se tant per la utilització de models arcaïtzants, com és la construcció d'edificis circulars en un moment en el qual aquest model havia estat completament abandonat en les zones d'hàbitat, com per la integració de certs elements pertanyents a tradicions arquitectòniques foranes, com són les antefixes, les teules o les esteles-baetyl.

En relació amb l'ús d'aquestes arquitectures, hem de destacar que ambdues foren utilitzades en moments específics de la vida d'aquestes *acròpolis* i, per tant, la mateixa historicitat de cada un d'aquests escenaris obre la possibilitat de trobar aquestes expressions en combinació i/o successivament en el temps. Aquesta disparitat de respostes suggereix que en cada una d'aquestes *acròpolis* les comunitats locals materialitzaren la construcció i la legitimació d'un discurs hegemònic propi –possiblement creat per uns quants, però àmpliament reconegut per tots– sota una formalitat enormement heterogènia. De fet, la gran diversitat constructiva presentada per les *acròpolis* sembla respondre a l'ús d'aquelles expressions arquitectòniques que cada comunitat i en cada un dels seus contextos

històrics considerava més apte per complir les necessitats i les estratègies polítiques i socials del grup, independentment de l'origen primari d'aquests elements.

Aquesta heterogeneïtat de respostes donades al llarg del temps ens porta a un altre aspecte que caracteritza aquests escenaris rituals: la seva gran complexitat tant en l'espai com en el temps. Les *acròpolis* responen a espais de certa amplitud, no debades s'hi celebraven cerimònies en les quals participava i assistia un considerable volum de gent. En la majoria d'aquests espais trobem més d'una edificació, unes dedicades a pràctiques de tipus més restrictiu o esotèric i altres a certes activitats de caràcter auxiliar, com pot ser l'emmagatzematge d'aliments o d'objectes utilitzats en el transcurs d'aquestes cerimònies. Així mateix, la presència en els espais oberts d'altres estructures auxiliars com poden ser altars, llars de foc o fosses ens indica que en aquestes àrees també es van fer certes activitats rituals.

En relació amb l'espai, també és interessant destacar que aquesta complexitat espacial no es presenta de cap manera estàtica en el temps, sinó que la seva formulació varia constantment al llarg d'aquest. La successiva i reiterada reconfiguració de l'espai torna a indicar un fort dinamisme en la creació i la legitimació tant d'un sentit de comunitat compartit per tots aquells que participaven o simplement assistien en aquestes cerimònies com de les diferències que hi havia entre els mateixos participants. Aquestes darreres representades, per exemple, mitjançant l'accés o la restricció a certes àrees tancades, així com també pels diferents graus de visibilitat que es produïrien en aquests escenaris.

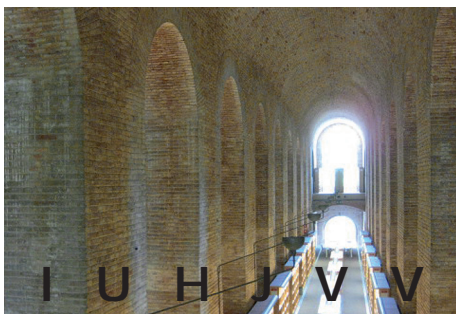
Neteges, banquetes i deposicions votives: pràctiques rituals a les *acròpolis*

Paral·lelament a la importància de l'espai, és interessant assenyalar com en totes les *acròpolis* han estat registrades tres pràctiques rituals que presenten una clara continuïtat amb l'esfera domèstica. L'existència d'aquesta continuïtat fa que tots els assistents, independentment de la seva edat, sexe o estatus, puguin reconèixer aquestes pràctiques d'una manera clara i directa, tot i que segurament cada un d'ells les dotaria d'un significat propi i personal.

La primera d'elles respon a la neteja constant d'aquests espais, tant els interiors com els exteriors. La identificació d'aquestes pràctiques, poques vegades considerades arqueològicament, respon a l'escassa presència de materials *in situ* en la majoria d'aquests escenaris, un fet que contrasta amb l'abundant documentació registrada en aquells contextos destruïts fortuïtament. Per identificar aquesta pràctica també ha estat enormement rellevant la localització de dos abocadors als voltants de l'*acròpolis* de Monte Polizzo, ambdós possiblement destinats a aplegar els rebuigs de les continuades celebracions realitzades en aquest espai. Les diferències existents entre els materials dipositats en cadascun –en un predominen ceràmiques, de consum i de cuina, i objectes d'ús personal com són ganivets i fibules, mentre que en l'altre es troben carbons, cendres, fragments de grans contenidors i un gran nombre de cornaments de cérvol– suggereixen que cada un va ser destinat a aplegar un determinat tipus de material: el primer, aportacions personals emprades pels mateixos participants durant les celebracions; el segon, objectes propis d'aquests espais comunals.

La possibilitat que alguns dels objectes utilitzats en aquestes cerimònies fossin aportats pels mateixos participants ens duu a la segona de les pràctiques testimoniades de manera reiterada en aquests escenaris, les pràctiques de comensalitat col·lectiva. La majoria dels materials registrats en aquests espais remetent directament a l'esfera del menjar: són principalment ceràmiques de beguda, de cuina i restes de fauna. La gran diversitat de vasos destinats al consum de beguda, juntament amb la presència de *pignatte* –olles de cuina modelades a mà utilitzades i produïdes en l'àmbit domèstic– reforça la idea que alguns dels objectes emprats en aquestes celebracions fossin portats pels mateixos participants, per reforçar d'aquesta manera els llaços que existien entre els grups domèstics de l'assentament i la mateixa comunitat.

La rellevància dels banquetes en la creació d'un sentit de comunitat rau en el fet de compartir un mateix aliment, així com també la manera de menjar-lo o de beure'l i l'espai-temps específic en el qual es dona aquesta acció. Aquesta acció compartida permet a tots els participants identificar-se com a pertanyents a un mateix grup o comunitat, teixint llaços de solidaritat i d'igualtat que sobrepassen i emmascaren les diferències socials que existien entre ells. Tot i així, hem de tenir en compte que a través d'aquest mateix acte les diferències socials també es mantenen, i s'evidencien per mitjà d'altres canals com són el tipus de recipient emprat, l'ordre en el servei o la ubicació ostentada en aquest escenari.

I U H J V V
INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"Les acrópolis van ser una de les principals esferes d'interacció social existents en el món natiu sicilià."

Finalment, l'última pràctica testimoniada de manera reiterada en totes les *acròpolis* respon a les deposicions votives. En alguns casos aquestes són registrades en els nivells fundacionals de certes construccions; en altres –i de manera més minoritària–, marcant la clausura d'algun tipus d'activitat ritual. En aquestes deposicions també s'observen certes diferències al llarg del temps, accentuant-se en les més recents la presència d'objectes de filiació o ús més personal com són les mateixes copes o els elements d'adornament personal, com fibules i peces de collars. Aquest fet evidencia una major individualització gradual dins del grup per part d'aquells que feien –i possiblement també dirigien– aquesta activitat.

Heterogeneïtat i historicitat a les *acròpolis*

Malgrat aquestes similituds, hem de tenir en compte que cada una d'aquestes *acròpolis*, i també cada una de les seves fases històriques, responen a estratègies i a demandes específiques que deriven dels seus propis contextos. Per tant, no sorprèn que determinades pràctiques apareguin associades de manera exclusiva a certs centres, fet que les distingeix i les individualitza. Aquesta diversitat s'il·lustra, per exemple, amb l'existència d'un taller metal·lúrgic a l'*acròpolis* de Colle Madore, un assentament situat en una àrea rica en metalls; en la constant i abundant presència de restes de cérvols a l'*acròpolis* de Monte Polizzo, on les cornamentes representen el 96% del total de fauna registrada; o en l'exaltació de l'esfera guerrera documentada en l'estructura B de l'*acròpolis* de Polizzello, on durant un període de temps molt concret (650-550 a.C.) foren testimoniades nombroses armes i petites representacions de guerrers. L'emergència i l'exaltació d'un grup guerrer a Polizzello en aquest precís moment, coetani a l'inici de l'expansió de les colònies gregues cap a l'interior de l'illa, mostra la importància de la dimensió històrica en la comprensió de les comunitats sicilianes, així com també de les relacions altament dinàmiques que aquestes establiren amb el món colonial.

De fet, tot i les grans similituds existents en les *acròpolis*, hem de tenir en compte que cadascuna mostra la seva pròpia història i, per extensió, la biografia de la comunitat a la qual pertany. En aquest sentit, hem d'assenyalar que les evidències materials documentades en aquests escenaris permeten analitzar els diferents camins seguits per les poblacions sicilianes durant la primera meitat del i mil·lenni a.C., els quals, a partir del segle VII a.C. i sobretot en el segle VI a.C., van estar marcats de diferents maneres per l'heterogènia i canviant natura de la seva relació amb les colònies, tant gregues com fenícies. Aquest darrer aspecte s'observa perfectament quan comparem Monte Polizzo i Sabucina: en el primer, juntament amb alguns materials grecs, també s'han documentat alguns objectes i elements que al·ludeixen a l'esfera fenícia, mentre que el repertori forà registrat en el segon sembla només al·ludir a la grega.

D'altra banda, l'anàlisi d'aquests espais i les diferents pràctiques que s'hi duïen a terme també ens mostren la diversitat social, cultural i de gènere que existia en cada una d'aquestes comunitats. Exemple d'aquesta heterogeneïtat és la participació activa de les dones en aquestes cerimònies. En tots aquests espais han estat documentats objectes vinculats específicament a l'esfera femenina, com són les olles, els

pesos de telar, les fusaioles i, fins i tot, les mateixes fogueres o llars. La seva presència constant en aquests escenaris comunals no només testimonia la participació activa de certes dones en aquestes celebracions, sinó també la seva centralitat en la construcció d'un sentit de comunitat compartit per tots els homes i dones que participaren en aquestes cerimònies. En aquest sentit, hem d'assenyalar la repetida incidència d'aquestes materialitats i les seves importants implicacions en algunes de les pràctiques desenvolupades –per exemple, en la preparació d'alguns dels aliments consumits en aquests esdeveniments–, el que suggereix que durant aquestes cerimònies els llaços que les dones teixien diàriament entre els diferents membres dels seus grups domèstics s'estendrien i s'expandirien a una aglomeració social més àmplia que, de manera real o simbòlica, abraçaria tots els membres de la comunitat.

En resum, hem d'entendre les *acròpolis* com una de les principals esferes d'interacció social existents en el món natiu sicilià. Eren espais que servien com a llocs de reunió, punts de referència per a tots aquells que residien, o simplement visitaven, aquests assentaments. La realització continuada de pràctiques rituals comunitàries convertia aquests escenaris en arenes on es nodria la solidaritat social i la identitat de grup era forjada entre tots els seus participants. Però, a la vegada, la diversitat existent entre els seus participants, les seves pròpies experiències personals i les seves identifications socials, culturals i polítiques també convertiren aquestes cerimònies en arenes on les diferents relacions de poder que hi havia en les comunitats van ser construïdes, negociades i materialitzades.

Meritxell Ferrer Martín

Doctora en Història per l'IUHJW (2012). Les seves principals línies de recerca se centren en els processos colonials en el Mediterrani del i mil·lenni a.C., en especial a Sicília i a la península Ibèrica. Entre les seves publicacions recents destaquen "Raciones de solidaridad: mujeres, alimentos y capedunculcos en Sicilia occidental", a Saguntum (2010). mferrer@stanford.edu

“De la dona va venir el primer pecat i tots hem de morir per culpa d’ella”. Amb aquesta sentència contundent del *Llibre del Siràcida*, que la cristiandat llatina medieval va considerar un compendi de saviesa pràctica, es resumeix una concepció de la dona com a causa del pecat que, molts segles després, hauria d’adoptar i redibuixar l’església catòlica.

Gairebé deu anys de recerca i d’anàlisi de visites pastorals i processos episcopals de l’Arxiu Diocesà de Barcelona semblen confirmar el que he volgut demostrar amb la meua tesi doctoral: que l’Església va esmerçar grans esforços per controlar la moral sexual dels seus feligresos i dels seus ministres, en particular als segles XIV i XV. I que, en fer-ho, l’església catòlica, que bevia de les fonts d’alguns pares de l’Església, profundament preocupats per les conductes sexuals (així com de la tradició legal romana i mosaica) va anar perfilant, a poc a poc, una actitud poc tolerant amb el comportament sexual dels catòlics. Aquesta actitud va tendir a identificar la dona amb la causa de la concupiscència. Val la pena recordar que el relat del pecat original al *Gènesi* recull –sempre sota la interpretació de l’Església– la idea de la dona pecadora i origen del pecat, que porta el gènere humà a la perdició. Aquest relat, interpretat des d’un angle estret, devia ser inquietant i podia exercir una profunda influència entre els seus ministres i feligresos, ja que semblava indicar que, en crear la dona, Déu havia creat un company perillós per a l’home, una parella dotada d’un poder que podia arribar a dominar-lo i fins i tot allunyar-lo de la salvació.

Això no vol dir, però, que la societat medieval fos misògina en el seu conjunt, ni tampoc que tota fos intolerant amb les conductes íntimes dels seus membres, fossin clergues o laics. De fet, la recerca que he dut a terme parteix de l’anàlisi d’unes fonts que documenten tot el que a ulls d’una part de la jerarquia eclesiàstica no funciona: les visites pastorals i els processos episcopals, els més antics que es conserven a Europa. Els bisbes visitaven regularment la seva diòcesi i recollien als registres de visita pastoral les denúncies que els testimonis presentaven sobre les conductes íntimes dels seus veïns. De vegades, aquestes denúncies –per greus o reiterades– acabaven desembocant en un procés judicial. Es tracta, doncs, d’unes fonts en negatiu que documenten allò que es desviava de la norma i, per tant, cal mirar-les amb certa prevenció. No convé, doncs, caure en el risc de generalitzar i conside-

“PER SOPLIR LA FRAGILITAT I DOLÈNCIA DE LA CARN”, DONA I SEXUALITAT A LA BARCELONA BAIXMEDIEVAL SEGONS ELS REGISTRES DE VISITES PASTORALS I PROCESSOS DE L’ARXIU DIOCESÀ DE BARCELONA

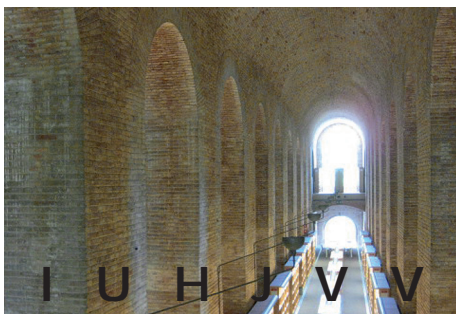
Lucía Conte

rar que tot el que hi trobem era la forma de vida normal del comú de la gent i de tot el clergat. Tanmateix, sembla innegable que aquestes fonts ens diuen que una gran part de la població era certament permissiva amb la moral sexual dels seus veïns i amb les seves pròpies conductes i recullen innumbrables casos d’adulteri, concubinat sacerdotal, promiscuitat, dances i balls dits “deshonestos”, pràctiques contraceptives, pràctiques homoeròtiques, incestos, etc. Altres fonts de l’època, com els *fabliaux*, les cançons populars, els contes..., semblen reforçar la idea que la societat medieval era més tolerant en matèria sexual del que la doctrina de l’Església sembla indicar.

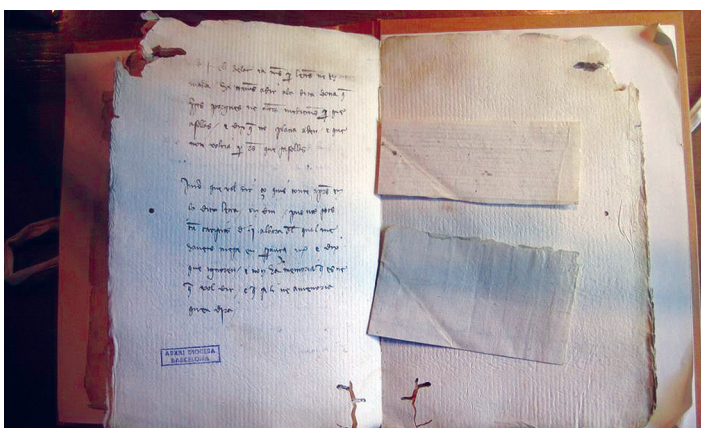
En tot cas, hi hauria, penso, un divorci clar entre la realitat i la pràctica de la vida quotidiana de clergues i feligresos de la diòcesi barcelonina i la teoria que la jerarquia de l’Església pretenia imposar. És difícil no deixar-se endur per la temptació d’identificar el conjunt de la societat medieval amb allò que visites i processos ens expliquen d’ella. Els registres ens mostren la resposta dels parroquians o dels clergues, els donen veu, i així ens permeten intuir quines raons podien portar a algunes persones a esbombar els pecats dels seus veïns, mentre que d’altres discretament els amaguen. També permeten aventurar les relacions d’amistat o d’animadversió entre uns i altres en constatar com canvien les seves denúncies sobre determinades persones a mesura que passava el temps. Els escrivans del Bisbat de Barcelona ens regalen deposicions en estil directe, on la radiografia de les relacions veïnals a la parròquia és vívida i permet imaginar els sentiments d’alguns clergues envers els seus fills, d’alguns marits envers les esposes adúlteres, d’algunes dones envers els amants dels seus enamorats..., interpretant el que semblava amagat rere les simples paraules. Podem conèixer filiacions, oficis i altres circumstàncies personals que s’anoten sistemàticament, donant a les notícies una dimensió plenament humana.

Però, com és aquest model que l’Església vol imposar? En el seu centre hi havia una moral sexual que trencava amb antigues tradicions (per això va topar amb dures resistències), i que, bé o malament, es va imposar, i va donar forma a la societat occidental gairebé fins als nostres dies. Veiem què ens diuen les fonts, doncs, del comportament sexual de clergues i laics a la Diòcesi de Barcelona i com es va perfilant una imatge negativa de la dona que és sexualment activa fora dels paràmetres marcats per la doctrina de la reforma catòlica.

I U H J V V
INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"L'Església de la reforma va poder generalitzar –tot i que no imposar– un model de conducta sexual que progressivament va filtrar-se en la mentalitat de la societat cristiana."

Les conductes sexuals dels clergues medievals

El model de comportament que l'Església volia generalitzar pretenia allunyar els fidels de les temptacions de la carn i exigia un plus d'exemplaritat per part dels clergues: el celibat, perquè així ho havia entès una part de la jerarquia eclesiàstica i de la seva tradició doctrinària. Les conductes morals del clergat que testimonien les fonts comprenen molts registres: monges de vida alegre, clergues alcavots, violents, que participen en complots d'assassinats o que són amics de la festa, el ball i les cançons lleugeres. Homes i dones d'Església no deixaven de ser, primer que res, persones, amb les mateixes inquietuds, debilitats i ganes de divertir-se que els seus feligresos.

Però el que predominava eren els clergues que avui diríem que volien fer una vida normal de parella, amb una dona estable i fills, i que no podien, i segurament no volien, acceptar el celibat forçós. La tradició de l'Església, la més antiga, preveia amb tolerància el concubinat clerical. Ara bé, l'ofensiva eclesiàstica que maldava per imposar el celibat com una condició necessària i volguda per Déu anava guanyant posicions. Com que el missatge penetrava a poc a poc en la ment i la jerarquia inspirava temor (amb multes i altres càstigs), els concubinaris se n'amagaven, tenien sentiments de culpa i els seus companys de ministeri, o els seus feligresos, cedien a la pressió dels visitadors i els denunciaven.

Hi havia una profunda divisió d'opinions sobre la qüestió del celibat sacerdotal, més pràctica que doctrinal, i que consistia en el fet que una gran part dels clergues del segle XIV s'oposava al celibat. I s'hi oposava bé de fet, mantenint relacions estables amb dones (prop d'un 25%) bé ideològicament. Aquells que acceptessin el celibat intel·lectualment o doctrinària, però que fossin incapaços de dur-lo a la pràctica, no caurien també en una profunda contradicció interna i de consciència?

Amb o sense oposició, un sector políticament i intel·lectualment dominant dins l'Església va imposar el celibat a partir de la baixa edat mitjana. Ho va fer amb la mateixa força que va imposar la indissolubilitat del matrimoni i la submissió de la dona a l'home, com sembla demostrar el tracte de menyspreu i fins i tot la crueltat que es dona a les companyes dels capellans i als seus fills, i que s'evidencien en

episodis com aquell en què una dona anomenada Na Serradela es presenta, amb un nadó en braços, davant el bisbe de Barcelona per reclamar-li què ha de fer amb la criatura, fruit de la relació amb un clergue que l'ha abandonada per l'obligació que el bisbe li ha imposat: mantenir-se cèlibe.

De casuístiques del concubinat n'hi ha de tots colors: capellans que tenien diverses amants, sovint totes vídues o parentes entre si, o que mostraven preferència per les monges d'algun convent veí. N'hi havia molts que, per contra, buscaven les seves parelles entre les dones casades de la seva vila, de vegades amb l'aquiescència –i fins i tot la complicitat– dels seus marits. Des del Concili d'Elvira (300-306) al IV de Laterà (1215), i ben especialment a partir del segle XIII, l'Església havia mostrat una posició contrària al concubinat, però segurament molts segles de pràctica van pesar tant o més que les disposicions conciliars a favor i en contra del celibat. El concubinat era un problema d'arrels antigues i profundes.

Alguns parroquians es mostraven escandalitzats per les relacions dels seus rectors i capellans, però normalment això passava quan es trobaven amb clergues que anomenen "immorals": aquells que no només mantenien concubines sinó que eren agressius, violents, polígams, violadors del secret de confessió o tenien altres tipus de conducta que consideraven deshonestes. Els clergues que formaven famílies "convencionals", amb una dona i fills, no semblaven gaire censurables per part dels seus feligresos. La imposició antinatural del celibat desencadenava en alguns clergues baixmedievals una sensació de manca, de malaltia, que els feia mal i que no tots ells podien o volien acceptar. Per això, alguns queien en la temptació de la concupiscència, com un capellà de Santa Maria del Mar de Barcelona que confessà haver-ho fet "per soplar la fragilitat e dolència de la carn".

La vida d'alcova dels feligresos

No només els clergues i el concubinat apareixen en les denúncies fetes als bisbes visitadors. Com ja s'ha apuntat, l'edat mitjana barcelonina ens presenta una varietat de pràctiques tan plural com pugui ser-ho en la societat actual. La naturalesa humana, al capdavall, no deixa de ser la mateixa i els nostres registres donen molts detalls de la vida privada dels feligresos.

Per exemple, es poden rastrejar encara moltes empremtes de creences i de tradicions paganes en la celebració del matrimoni que provoquen la sensació que la majoria de les persones creien que la unió matrimonial es fonamentava en el compromís de la parella i no en el fet que hi hagués un ritual canònic aprovat, o la presència d'un clergue presidint la cerimònia. No són poques les parelles que vivien plegades sense casar-se, sovint en relacions molt llargues i estables, i que sense tenir cap impediment per celebrar canònicament la seva unió, mantenien la convivència i l'afecte mutu com a únic lligam: simplement preferien viure com el que avui anomenaríem parelles de fet.

Segons que mostren les fonts que he estudiat, les relacions sexuals entre solters, siguin puntuals o siguin relacions de concubinat estable, eren ben comunes. Evidentment, aquestes pràctiques van continuar

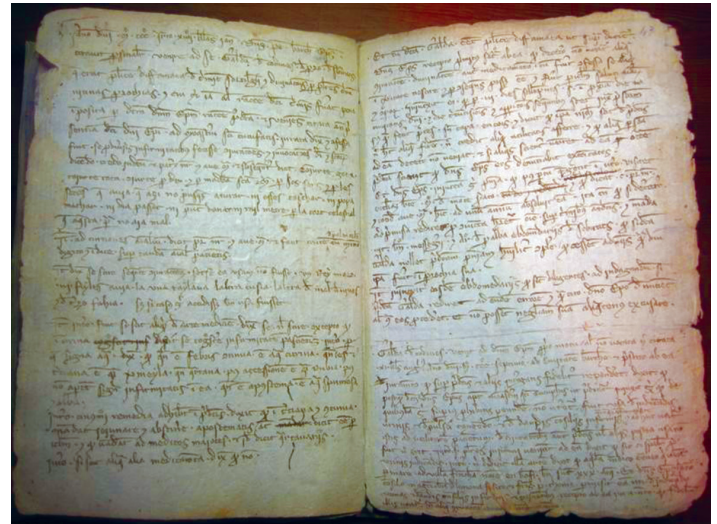
al llarg dels segles i no semblaven trasbalsar gaire les consciències de ningú, no més enllà de col·locar les dones implicades en el punt de mira de les xafarderies dels seus veïns, fent-les cada cop més qüestionables. Contribuïren, això sí, a perfilar una imatge negativa de la dona sexualment activa. També es poden documentar alguns casos de relacions entre parents naturals o espirituals. L'incest, un tabú des de sempre, va quedar reforçat com a tal per la reforma catòlica, i la tasca dels bisbes barcelonins es va centrar a ensenyar als feligresos com identificar les conductes incestuoses i computar els graus de parentiu i d'afinitat. Els processos d'anul·lació de matrimoni per consanguinitat en són testimoni.

L'adulteri era considerat, però, el pitjor dels pecats sexuals. Potser perquè impactava en l'estructura social, potser perquè qüestionava la virilitat del marit enganyat, l'adulteri sempre es va veure com una conducta greu a ulls de l'Església, tot i que, analitzat en la llarga durada, va perdre importància en les fonts i els registres d'època moderna. Però, tot i que la dona adúltera, com la dona soltera que practicava lliurement el sexe, centrà menys l'atenció de l'Església en els segles moderns, en contrapartida, també va ser cada cop més mal vista i denotada en el si de la seva comunitat, abans més laxa.

Si les connotacions associades a l'adúltera contribueixen a perfilar una imatge misògina de la dona sexualment activa, no es pot oblidar la contribució de la prostituta a la deformació d'aquesta imatge. L'Església va mostrar un parer ambigu envers la prostitució: d'una banda, la prostitució, que des d'antic estava criminalitzada socialment, queda acceptada, i fins i tot justificada, per alguns sectors de l'Església medieval. Però, si bé la jurisdicció sobre la prostitució requeia en els tribunals civils, les activitats de prostitutes, alcavots i alcavotes també deixaren la seva empremta en els registres del tribunal episcopal. Són nombrosos els testimonis que parlen d'alcavots i alcavotes, prostíbuls i proxenetes, especialment en visites urbanes, en parròquies de ciutats grans.

No deixa de resultar sorprenent que la mateixa Església, que regulava fins a graus gairebé ridículs com havien de ser les relacions sexuals en el si del matrimoni legítim, únicament orientades a la procreació, no només comprenia, sinó fins i tot justificava, el paper de la prostitució en la societat. Així, les fonts que he treballat parlen del comerç carnal com a vàlvula d'escapament per a les pulsions sexuals "desordenades" dels homes, amb l'objectiu que no fessin pecar les seves dones legítimes. Aquesta postura tan incoherent als nostres ulls, no està assenyalant també que cal protegir la dona casta dins del matrimoni del seu revers en negatiu: la dona pecadora, que cal arraconar?

Potser no és que la societat medieval fos misògina en termes absoluts, sinó que el que va fer va ser polaritzar allò femení al voltant de la idea de la sexualitat. Una mirada ràpida a les visites pastorals i als processos d'època moderna sembla indicar que aquests temes de moral sexual deixaren de preocupar els visitadors. Els registres sobre adulteri, concubinat, prostitució, etc., es tornaren escassos, mentre que els processos inquisitorials començaren a perseguir només un tipus de dona: la bruixa. Les bruixes que, entre altres crims, com l'heretgia, controlaven la sexualitat de la seva comunitat (pel seu poder de seducció, pel control de la natalitat, per les pràctiques desenfrenades

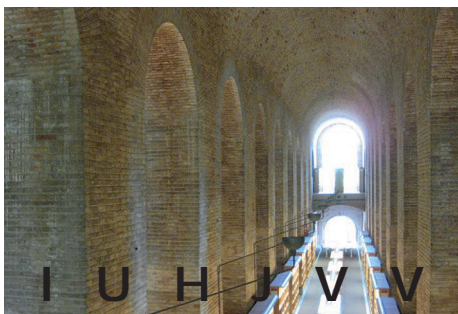
que realitzaven en conventícoles). Val la pena preguntar-se el perquè d'aquest trasvassament.

En tot cas, els processos d'època moderna semblen assenyalar la fi del camí de la misogínia social i eclesiàstica que es va anar articulant al voltant de la dona sexual. Un camí que, gradualment, va definir la dona seductora (encarnació d'allò sexual) *versus* la dona casta (encarnada en aquella que s'absté de la sexualitat o que només la practica segons els paràmetres que marca l'Església). Aquest camí comportava apartar la font del pecat del conjunt de la societat, bé mitjançant la foguera (les bruixes), bé amb el tancament del bordell a les ciutats (les prostitutes).

Les conductes de moral sexual dels laics de la baixa edat mitjana que aquí hem esmentat van ser objecte de la reforma eclesiàstica que les va encarar amb diversa intensitat i amb èxit divers. Però, en general, es pot afirmar que les doctrines reformistes van reeixir en les mentalitats dels seus feligresos i l'Església de la reforma va poder generalitzar –tot i que no imposar– un model de conducta sexual que progressivament va filtrar-se en la mentalitat de la societat cristiana. Semblaria que d'un qüestionament moral i de consciència (el de l'Església de la reforma) s'evolucionà progressivament cap a un qüestionament social de la dona que exercia la seva vida sexual fora dels paràmetres comunament acceptats. Amb això, s'apuntaria cap a la idea de fons que la pretesa reforma de les conductes va acabar tenint altres conseqüències, tal vegada inopinades: la definitiva conformació de la imatge d'una dona pecadora i, per què no dir-ho, perillosa.

Lucía Conte

Doctora en Història per l'IUHJV (2012). És professora associada del Departament d'Humanitats i també del Programa d'Estudis hispànics i Europeus. Hi imparteix cursos d'història medieval de Barcelona i de la Corona d'Aragó. També dirigeix el Programa d'Estudis per a Estrangers de la UPF. lucia.conte@upf.edu

I U H J V V
 INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
 JAUME VICENS I VIVES

"S'ha parlat molt sobre la desfeta colonial espanyola de 1898, desfeta que sumí el país en una profunda crisi política, econòmica i moral; però Portugal també va patir el seu particular 98."

MILITARISME A ESPANYA I PORTUGAL AL FINAL DE LA GRAN GUERRA

Àngels Carles

Durant les primeres dècades del segle xx el militarisme va estar molt present en la península Ibèrica, sobretot a finals de la Primera Guerra Mundial. Les causes cal buscar-les uns anys abans i veure que la història d'Espanya i de Portugal sovint té molts paral·lelismes. El *fin de siècle* d'ambdós països té moltes similituds. S'ha parlat molt sobre la desfeta colonial espanyola de 1898, desfeta que sumí el país en una profunda crisi política, econòmica i moral;

però Portugal també va patir el seu particular "98". Els portuguesos van veure com es frustraven les seves pretensions d'expansió a l'Àfrica quan, després de la Conferència de Berlín (1884), els drets d'ocupació efectiva van passar sobre els drets històrics. Portugal, que no disposava de les condicions per fer aquesta ocupació, va ser humiliada per Anglaterra en un *Ultimàtum* (1890), en què se li exigí la renúncia dels territoris entre Angola i Moçambic. Les conseqüències de l'*Ultimàtum* sobre una població durament afectada per la crisi i l'erosió i desprestigi de les institucions, provocaren la inestabilitat permanent del govern. El 1891 els militars lideraren una revolució republicana a Porto. La matinada del 31 de gener les tropes insurgents van hissar la bandera republicana a la Cambra Municipal, però la falta de lideratge i la confusió de la tropa van acabar amb l'aixecament.

Tant a Espanya com a Portugal hi hagué intents de regicidi per acabar amb el rei i la monarquia. Alfons XIII va patir un atemptat el 30 de maig durant un viatge oficial a París. Un any més tard, el 31 de maig de 1906, el dia del seu casament amb Victòria Eugènia de Battenberg, en patí un altre. Aquest últim perpetrat pel sabadellenc Mateu Morral, deixeble de Francesc Ferrer i Guàrdia, fundador de l'Escola Moderna, al qual se'l vinculà amb els dos intents de regicidi, va ser declarat còmplice i absolt per falta de proves. El juliol de 1909, i després dels fets de la Setmana Tràgica de Barcelona, s'acusà Ferrer de ser-ne l'instigador i se'l condemnà a mort. L'afusellament de Ferrer va produir una desmesurada campanya de descrèdit d'Espanya i el govern a Europa. Alfons XIII va sortir indemne de les dues temptatives i de la revolta de Barcelona. En canvi, el rei portuguès no va córrer la mateixa sort. L'1 de febrer de 1908 un atemptat va acabar amb la vida de Carles I i la del seu hereu. L'altre fill, Manuel, recollí el testimoni, però la seva mediocritat va donar una nova oportunitat als republicans. Una revolta militar el 5 d'octubre de 1910 va liquidar la monarquia constitucional i va instaurar la república.

I República portuguesa

No hi ha dubte que la humiliació que va representar l'*Ultimàtum*, les ànsies d'expansió colonial frustrades, el descontent dels militars, la crisi

econòmica, la introducció de les idees republicanes i anarquistes des d'Espanya, i la debilitat de la monarquia, van ser-ne les causes. El nou règim volia suprimir els privilegis, democratitzar les institucions i modernitzar el país; però la ideologia republicana estava arrelada en dos grans nuclis, Lisboa i Porto, mentre que la resta era una societat rural molt tradicional, monàrquica a la pràctica i catòlica fervent, circumstàncies que van propiciar que l'assimilació fos desigual. La introducció de reformes i de nova legislació, sobretot molt laïcitzant en matèria religiosa, va provocar greus fractures entre la societat portuguesa.

Els sectors més combatius van optar per la via de les conspiracions. Capitanejats pel monàrquic i antic heroi colonial Henrique Mitchell de Paiva Couceiro, intentaren una contrarevolució monàrquica gràcies a la qual molts portuguesos seguien sent fidels a la monarquia, així com un reduït nombre d'aristòcrates *snobs*. Les incursions de Couceiro de 1911 i 1912 a través de Galícia comptaven amb el suport implícit d'Alfons XIII, amb pretensions sobre Portugal. Els governs republicans se succeïen alhora que fracassaven els intents de restauració. La inestabilitat era manifesta malgrat que la República resistia les investides i els diferents intents de cops d'estat i no només dels sectors monàrquics, sinó dels mateixos republicans. L'esclat de la guerra europea, les campanyes de desprestigi contra Portugal per part d'Anglaterra, i la proliferació de revolucionaris, sindicalistes, anarquistes i tota mena de descontents i desencantats amb la república va desembocar el gener de 1915 en el "Moviment de les espases" i la dictadura del general Pimenta de Castro, que clausurà el Parlament i intentà desactivar els preparatius per participar a la guerra dels governs anteriors. Els militars començaven a mostrar el seu malestar amb la república, i la pujada al poder de Pimenta de Castro era la resposta d'una facció de les Forces Armades que no estaven disposades a seguir els capricis dels polítics, sobretot els del Partit Republicà Democràtic, i que aquests interferissin en els assumptes dels militars. En canvi, per als *democràtics* la guerra era l'oportunitat per refermar la república, al marge de les conseqüències negatives i de l'elevat cost econòmic que podria suposar per al país.

Portugal en guerra

El 14 de maig, un cop d'estat dels *democràtics* acabà amb la dictadura de Pimenta de Castro, i van tornar al poder en el moment en què la Gran Bretanya necessitava la confiscació dels vaixells alemanys varats en ports portuguesos des de l'inici de la guerra. Era l'oportunitat que els *democràtics* havien estat esperant i arribava de la mà d'Anglaterra, que invocava l'antiga aliança luso-britànica. La reacció d'Alemanya no es va fer esperar i donà un ultimàtum a Portugal. La resposta de Lisboa va ser dictada paraula per paraula per Londres, el que provocà la declaració de guerra el 9 de març de 1916. Portugal, amb anterioritat, havia suportat els desafiaments teutons, com la humiliació rebuda a finals de 1914, quan unes guarnicions alemanyes van traspasar les línies, atacant i prenent diferents posicions portugueses a Angola. Portugal va preferir patir la vexació, en part pel temor que tenia d'Espanya, ja que encara que oficialment s'havia declarat neutral, Alfons XIII era un convençut partidari dels imperis centrals. Caure al parany germànic podia significar l'annexió de Portugal per part d'Espanya i la pèrdua de les colònies africanes portugueses a favor d'Alemanya.

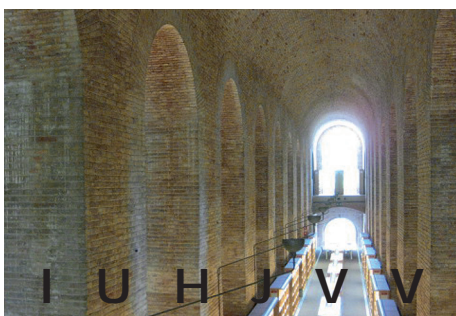
El 16 de març es constituí la União Sagrada per fer front comú a l'esforç de guerra. Només el Partit Democràtic i el Partit Evolucionista en formaren part. La nova situació obligava a la recomposició profunda de l'aliança, ja que el nou govern havia de crear les condicions econòmiques, militars i jurídiques necessàries per a la intervenció. La lluita pel poder, l'anticlericalisme, la "demagògia", la greu crisi econòmica i la falta de consens sobre la participació de Portugal a la Gran Guerra, van deixar el país en via morta. Tot i així, Portugal va enviar 22.000 soldats a Flandes, que van ser destinats a la rereguarda perquè anaven mal agençats i no estaven acostumats a la disciplina militar.

Mentrestant, Espanya vivia una crisi sense precedents. La clausura de les Corts provocà el desafiament dels polítics reunits clandestinament en Assembla de Parlamentaris el juliol de 1917. Per la seva banda, els militars, constituïts en juntes de defensa des de 1916, van posar al govern i al rei entre l'espasa i la paret. La creació de les juntes era un

fet greu perquè era una sublevació dels militars de graduació mitjana contra la jerarquia establerta. La neutralitat espanyola havia deixat en evidència la ineficàcia i la poca professionalitat de les forces armades, i tant la cúpula militar com la classe política van veure la necessitat de fer reformes. Les juntes es presentaven com una eina per a la renovació del país, però en el fons era una resistència a les reformes proposades. Polítics i militars reivindicaven les seves posicions en un moment en què la majoria de la població patia dures condicions de vida i els episodis de misèria i gana eren comuns en les principals ciutats i causa d'aldarulls. Des de l'inici de la guerra havia escassejat el carbó anglès; l'asturià no era suficient, i la falta de transport en dificultava el trasllat fins als centres de producció, fet que provocava el col·lapse. Els sindicats obrers, que reivindicaven millores salarials i laborals, van trobar en la vaga l'instrument per aconseguir les seves demandes, i el 13 d'agost van declarar la vaga general a Espanya amb l'amenaça de convertir-se en una revolució. En part, el resultat de la vaga depenia dels militars, i els obrers hi confiaven; però aquests, al final, van prendre partit pel bàndol del govern i la vaga va ser sufocada dies més tard amb gran brutalitat, utilitzant l'artilleria per ofegar les protestes en sang. La vaga va fracassar i el govern en va sortir reforçat, gràcies a les juntes; però aquestes van aconseguir fer caure l'executiu de Dato a l'octubre, destruint el joc del torn de partits. Això serà el principi del final de les juntes, que van ser neutralitzades per Juan de la Cierva el 1918.

Les notícies que arribaven d'Espanya, i sobretot de Rússia, causaren un gran impacte a Portugal. Els diaris parlaven de la "revolució espanyola" amb el suposat perill de contagi, i els enemics del govern de la União Sagrada van començar a conspirar per derrocar-lo. Brito Camacho, dirigent del Partit Unionista, i Sidónio Pais, militar a la reserva, professor de matemàtiques a Coimbra, senador *unionista*, antic ministre de finances i exambaixador a Berlín, lideraven les intrigues. Brito va tenir por de les complicacions internacionals i dels riscos polítics si ordenava d'avortar el complot; però Sidónio Pais va tirar endavant amb Machado dos Santos. Sidónio, que era un seductor irresistible, estava acostumat a lluitar i a obtenir les coses pels seus propis mitjans i a no deixar-se vèncer al primer contratemps. Va convèncer i aglutinar els oficials dimitits per implicacions en conspiracions anteriors i que desitjaven tornar a la seva situació militar i a l'estatus social perdut. Eren oficials ansiosos de redimir el país i la seva classe, joves cadets de l'Escola de Guerra seduïts per l'aventura del combat contra un govern pel qual sentien animadversió. Civils vinguts de la lluita del carrer, professionals de la política que odiaven els *democràtics* alhora que volien satisfer les seves ambicions particulars.

Sidónio Pais acabà amb el domini dels *democràtics* amb un cop d'estat el dia 5 de desembre de 1917, a partir del qual va començar una dictadura sota la seva presidència. Sidónio representa una tendència en les forces armades portugueses sorgida arran de l'*Ultimàtum* anglès. Una línia de comportament militar republicà al marge dels partits polítics, de la subordinació al poder reial i alhora enemiga del Partit Democràtic. Un corrent militar eixit el 31 de gener de 1891 a Porto, seguit per Machado Santos el 5 de octubre de 1910, per Pimenta Castro el 1915, per les diferents revoltes dirigides per Machado Santos (de 1913 a 1916) i finalment per Sidónio Pais el 1917. Sidónio

I U H J V V
INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"Les juntes militars portugueses eren una còpia de les espanyoles; però les espanyoles reivindicaven la millora laboral i econòmica. En canvi, les portugueses no pretenien defensar els interessos corporatius, sinó prendre el poder."

és una renovació política que origina la creació d'un estat autoritari com els que anys després proliferaran a Europa. Una anticipació només compresa per un petit grup del país, però que arrossega la gran massa quan es pensava que el país ja no tenia poder de reacció. No és la substitució d'un partit per un altre, sinó una nova concepció de l'estructura de l'Estat dins de la societat. Un nou model, una *Ideia Nova*; però l'etapa de Sidónio és més important pel que va intentar fer que, en realitat, pel que va poder fer, i sobretot és important com la font d'inspiració que suposà per als dirigents de l'*Estado Novo* durant els anys trenta.

Per primera vegada a Portugal es van celebrar eleccions a diputats i a la presidència per sufragi universal amb la pretensió d'acostar els sectors més moderats i alhora atraure els republicans més purs. El sufragi universal era un dels objectius que volia assolir el programa del Partit Republicà el 1891, però es mantenia el sufragi censitari pel temor de perdre el control de la situació. La coalició de diferents forces polítiques que havia portat Sidónio al poder volia fer fora els *democràtics* i reduir el suport militar als aliats; s'esperava un redimensionament seriós de l'esforç de la guerra. El dia 2 de març de 1918 *marca una grande e gloriosa data para as armas de Portugal*, la primera batalla guanyada pels portuguesos al front. Un mes i escaig després, el dia 9 d'abril, en l'anomenada Batalla de la Lys, els soldats portuguesos van ser massacrats per l'exèrcit alemany. Va ser un cop molt dur per al país.

Sidónio gaudia del fervor popular, però l'acostament als catòlics i als monàrquics, la millora de les relacions amb l'Església i el Vaticà, i l'amnistia als oficials monàrquics apartats de l'Exèrcit, va alarmar els republicans i li va fer perdre el suport del seu mateix partit. Al llarg de 1918 perdrà llast fins a quedar-se sol. És una paradoxa que el personatge més popular de la I República acabés aïllat. Això demostra que en el fons no va ser capaç de modificar les estructures polítiques del país. Els monàrquics, sense abandonar les seves pretensions de restauració, estaven disposats a col·laborar sempre que ells en sortissin afavorits. Aspiraven a ocupar llocs destacats en l'aparell de l'Estat, com l'Exèrcit o la política, a l'espera de l'arribada del moment per a la seva causa. Sidónio n'era conscient. Des del principi s'havia vist obligat a recórrer als monàrquics com a "homes de confiança" als

llocs clau de l'Estat; però no se'n fiava i la situació era delicada. A l'agost de 1918 començaren a circular rumors de conspiracions per derrocar-lo. Hi hagué diversos intents; però el senyal més perillós va ser l'aparició de les juntes militars a Lisboa i a Porto formades pels monàrquics. Les juntes eren il·legals i reivindicaven un govern de força militar en cas de desaparició de Sidónio, que el 6 de desembre patí un atemptat sense més conseqüències. La descoberta de complots i d'intents de magnicidi feia preveure una fatalitat, i aquesta arribà el 14 de desembre de 1918. Sidónio va rebre un tret a l'estació del Rossio quan anava a agafar el tren que l'havia de portar a Porto. La bala el va ferir de mort. Tot i que va ser traslladat a l'Hospital de São José va morir abans d'arribar-hi. Segons la versió oficial, el viatge corresponia a la inauguració de l'exposició de Belles Arts; però la veritat era que Sidónio es malfiava dels càrrecs de màxima autoritat a la ciutat i pensava en el seu relleu per una persona de la seva extrema confiança, el seu propi germà Alberto. Després de l'assassinat, les juntes van anar prenent més quota de poder, sobretot al nord. La inestabilitat política va provocar quatre pronunciaments, tres monàrquics i un de republicà; les juntes, finalment, van proclamar la monarquia a Porto el 19 de gener de 1919, sota la regència de Paiva Couceiro, mentre la guerra civil s'estenia pel país. La Monarquia del Nord finia el 13 de febrer; el *Regne de Traulitânia* havia durat 25 dies.

Conclusions

Les juntes militars eren una còpia de les seves homònimes espanyoles creades el 1916 i protagonistes de la greu crisi de 1917 a Espanya; però les espanyoles reivindicaven la millora laboral i econòmica i la fi dels favoritismes en la política d'ascensos. En canvi, les portugueses no pretenien defensar els interessos corporatius, sinó prendre el poder. No tenen res a veure unes amb les altres, encara que existeixen i que coincideixen en el moment més escandalós del militarisme d'ambdós països, i malgrat que els lusitans havien observat atentament els espanyols desafiaven el govern entre el juny i l'octubre de 1917. Les juntes militars estaven disposades a conspirar per mantenir la dictadura militar i instaurar la monarquia. El fracàs de les juntes de defensa i l'exili del seu líder, el coronel Benito Márquez a Cuba, van portar a Espanya a un estat de guerra. La crisi de 1917 va significar alguna cosa més que el trencament del torn de partits dinàstics en el govern. Va ser la crisi més greu del regnat d'Alfons XIII, que desembocaria en el cop d'estat de Primo de Rivera el 1923. Tot i l'aparent fracàs de les juntes portugueses, van continuar com un factor determinant durant la República fins al cop d'estat de Gomes da Costa el 28 de maig de 1926.

Angels Carles

Doctora en Història per la UPF (2012) i llicenciada en Documentació per la UAB. Des del 2005 és cap de la Biblioteca de Medicina de la UAB. S'ha especialitzat en història de la I República portuguesa, i en concret sobre la dictadura de Sidónio Pais (1917-1918) i les similituds amb Espanya durant el mateix període.
angels.carles@uab.cat

ARTICLE

En els darrers quaranta anys hi ha hagut una renovada atenció al problema de la impunitat com a obstacle per a la consolidació democràtica després d'un període de repressió, que ha anat en paral·lel a la creació i a la consolidació d'institucions d'aplicació del dret penal internacional com la Cort Penal Internacional (CPI) i l'evidència que la veritat dels guanyadors i la punició no s'han mostrat com una solució possible, tampoc per assolir la reconciliació de les comunitats en conflicte.

En aquest context es desenvolupa el concepte de justícia transicional, hereu de tot el corpus legal preexistent sobre dret a la veritat, dret a la reparació i rehabilitació, dret a la justícia i dret a la no repetició de fets, i que conté un *mix* de mecanismes que la componen com la justícia punitiva, les comissions de la veritat o comissions d'investigació, les reparacions, les reformes institucionals, els processos de purga o les *lustracions* pròpies dels països de l'est després de la caiguda del mur.

En concret, en el cas de les Comissions i sense gaires experiències importants anteriors, apareixen a, mitjans dels anys vuitanta els treballs de la Comissió de la Veritat xilena i argentina com una opció més per ajudar a analitzar el passat i encarar la transició.

La Comissió de la Veritat i Reconciliació de Sud-àfrica (CVR), plenament operativa entre finals del 1995 i l'octubre del 1998 (malgrat que amb tasques prorrogades fins a principis del 2003), marca un punt d'inflexió, definitiu, no pel que fa a la importància de les comissions com a cossos per analitzar el passat, sinó pel model innovador que representa amb la inclusió de la possibilitat d'amnistia per als responsables d'ofenses.

Des de llavors, molts països han iniciat comissions ajustades a la seva pròpia realitat, convivint amb procediments judicials nacionals paral·lels, la CPI, i aplicant les teories i les anàlisis provinents del dret, la resolució de conflictes, la psicologia col·lectiva, la història social, la filosofia, l'antropologia o la teologia.

A partir de l'esquema de Galtung i Lederach per tal de construir la pau en societats dividides, sabíem que les comissions tenen seminalment, si el disseny és acurat, prou elements per actuar com a element transformador en les comunitats en conflicte, aglutinant diferents comunitats de pensament i d'actuació que ho fan possible. Calia contrastar-ho en l'exemple sud-africà.

En primer lloc, trobem els qui treballen en el curt termini i gestionen la crisi, el problema de les víctimes, els responsables d'ofenses i la necessitat de fer aflorar informació oculta; són el dia a dia de les comissions, les vistes públiques i la presa de testimoniatges i els debats al seu entorn. En segon lloc, les persones que treballen el passat per identificar les arrels del conflicte, els que en les comissions busquen les causes originàries i expliquen els models d'abús que han existit. En tercer lloc, les comunitats que treballen el futur pel que fa al sistema i des de la perspectiva generacional, i que a les comissions són els qui estableixen recomanacions i reparacions per a les víctimes. I en quart lloc, els que treballen el futur en el camp de la prevenció, i que des d'una comissió concreten la seva tasca emanant valors a favor de la convivència i els drets humans, i sistematitzen un record per tal que el que va succeir no sigui oblidat ni es torni a repetir.

EL PAPER DE LA COMISSIÓ DE LA VERITAT I RECONCILIACIÓ EN LA TRANSICIÓ SUD-AFRICANA

Ferriol Soria

La CVR ha treballat amb totes aquestes comunitats de pensament i amb els elements de transformació que aquestes aportaven; però, i això és important, només tenia facultat executiva sobre la gestió de les actuacions de les dues primeres donat el seu horitzó finit. Malgrat les recomanacions que la Comissió havia fet, el govern era l'únic facultat per treballar en els altres dos camps a llarg termini. L'hora de la política i la prevenció que havien de permetre completar el procés quedaven en mans del govern i la discrecionalitat parlamentària.

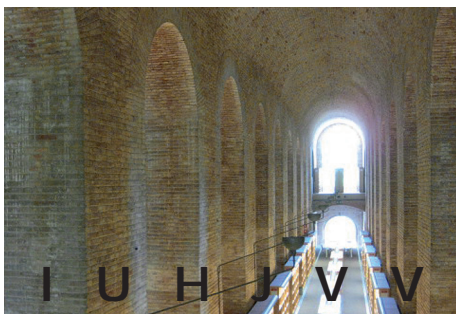
Mirem-nos amb atenció els dos primers àmbits on la Comissió tenia incidència directa.

Primer. La Comissió havia de gestionar una crisi, amb milers de víctimes i responsables de crims al carrer, amb un estat amb necessitat de legitimar-se i amb l'objectiu de generar missatges al país per tal que la idea de reconciliació i d'unió de Mandela arrelés en les malmeses ànimes sud-africanes.

La Comissió va aparèixer com una solució de compromís, plantejada amb suficients interrogants i garanties perquè els actors polítics poguessin defensar davant dels seus seguidors la validesa del procés transicional. La Constitució deia que s'oferiria amnistia per als actes comesos en el decurs del passat. Però no en deia el com.

Quan, finalment, tots els debats es concreten i apareix la proposició de llei, queda clar que només les grans violacions de drets humans amb motius polítics serien amnistiades a canvi de la veritat i de l'explicació completa de tals atrocitats, i es deixaria en via morta el judici a l'aplicació i al sistema de lleis que configuraven l'apartheid, malgrat que aquest hagués estat declarat com un crim contra la humanitat per l'ONU l'any 1966. Un dels grans pecats originals de la Comissió.

La CVR estava dissenyada per poder jugar un paper en el tancament dels conflictes oberts entre els diferents actors que hi intervenien: l'Estat, les víctimes i els agressors. Per fer-ho, comptaria amb tres grans comitès de treball amb funcions ben diferenciades. El Comitè de Violacions de Drets Humans (CVDH), que atenia les víctimes de la violència en el decurs del passat i n'oficialitzava el seu estatus; el Comitè d'Amnisties (CA), que resolvia una amnistia als responsables d'ofenses condicionada a l'explicació completa de la veritat dels crims comesos en el decurs del passat, i el Comitè de Reparacions i Rehabilitació (CRR), que assignava i proposava a cada víctima ja reconeguda el tipus adequat de reparacions

INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"La Comissió de la Veritat sud-africana ha aportat la idea que per construir el país tothom és necessari i que cal un cert enteniment mutu per fer-ho."

per part de l'estat sud-africà. I en el rerefons, un Estat que, alhora, legitima aquests col·lectius i que era legítimat per la seva presència.

Qui va comparèixer, doncs, al si de la Comissió? D'entrada, més de 22.000 víctimes i 7.100 potencials responsables d'ofenses, als quals cal sumar els participants a les vistes sectorials i d'esdeveniments específics que s'hi van fer. En conjunt, la investigació va abastar aproximadament uns 50.000 individus.

Però el més interessant és observar qui de tots aquests va comparèixer a les vistes públiques, que són les que es presentaven al país i al món, tenint en compte que només un 8,5% dels casos va ser seleccionat per aparèixer públicament. Sembla clar, mirant els compareixents, que la cuina de la Comissió va treballar per tal que la raça dels compareixents públics NO guardés proporció amb les sol·licituds reals per raça rebudes a la Comissió, i així aconseguir la percepció pública d'una Comissió on intervenia tothom. Si ens hi fixem, només un 8,3% dels negres que van anar a la Comissió ho van fer en públic. Per contra, dels pocs blancs que hi van comparèixer, un 36,4% ho van fer en públic; dels poquíssims indis, un 51,1%, i del total de mestissos, un 26,3%. Es tractava de presentar una comissió de víctimes multicolors i no racialment negra, quan és el que la realitat ens hagués hagut de mostrar.

Fer una ullada a qui va testimoniar demanant amnistia també ens informa de qui estava creient-se o utilitzant el procés. De les 7.100 sol·licituds d'amnistia, prop de 4.400 tenien relació amb assumptes criminals que no tenien res a veure amb l'objectiu de la CVR i van ser automàticament desestimades. De les 1.650 elegibles per ser presentades a una vista pública, la gran majoria eren de membres negres involucrats en la resistència o en el conflicte larvat entre el CNA i l'Inkatha de principis dels anys noranta. Així, lluny de creences inicials, només van demanar amnistia menys de 300 membres de les forces de seguretat i policia de l'anterior govern i només 29 membres de la South African Defense Force. A més, per no interferir en el procés polític i amb l'ideal de reconciliació de fons, la Comissió va ser molt remisa a emprar els seus poders de citació a persones d'alt nivell (com el cap de l'Inkatha Buthelezi), i quan ho va fer va acabar amb sonsors fracassos com en el cas de l'expressident Pieter Botha. Per contra, el

majestàtic ascendent de Mandela havia fet creure a la seva gent en el procés, especialment membres de l'MK i de grups de resistència interiors, i molts van presentar-se a demanar amnistia. Aquest fet va generar en el si mateix del CNA molta incomoditat, i més quan, per oposició, la comunitat blanca dirigent i els cossos de seguretat eren reticents a fer-ho. No estranya, doncs, la selecció de casos per fer evidents que el procés era plural, que ho era, però no tant com en l'imaginari col·lectiu podríem haver pensat.

Els pocs casos en què es va donar aquest perdó es van magnificar amb el propòsit de donar a conèixer a la població a través dels *media* que la reconciliació i el perdó eren possibles. La Comissió estava utilitzant un gran plató per demanar la reconciliació nacional, probablement evocant els elements de teatralització que es recordaven del procés de Rivonia de 1963, però com deia la comissionada Yasmin Sooka, "*el perdó i el guariment de les ferides obertes és un procés individual que no pot ser gestionat des d'una estructura o un comitè*", malgrat que l'estructura establerta estés pensada perquè aquest fos possible.

Què fa, doncs, el procés creïble en aquell moment màgic de finals dels noranta? Un dels elements és la religió, i l'enorme religiositat del poble sud-africà, que tenyeix tot el procés i que fa permeable les accions i el missatge de la Comissió en el si del conjunt de la població sud-africana. No és menor assenyalar la importància històrica de la religió en la lluita contra l'apartheid al llarg dels anys vuitanta, però també en tant que pal de paller moral i legitimator per l'apartheid exercit des de l'església holandesa reformada.

Sabem que en un procés de perdó religiós hi ha d'haver el reconeixement realista humil de la culpa comesa. El victimari ha de reconèixer davant Déu la seva culpa, i aquí ve la clau, ho ha de verbalitzar. El procés antropològic per fer efectiu el perdó en la persona necessita la reparació i aquesta pot començar per la paraula. El fet essencial és que és bo que hi hagi la verbalització davant de la comunitat o qui la representa. Quan la Comissió abraça formes públiques, i demani la concessió de perdó estarà pensant en tot això. Però també es farà així perquè encaixa amb la rellevància de l'element tribal, assembleari i de la tradició africana d'arrel comunitària a l'hora de prendre decisions. Rituals iniciàtics, casaments..., tot té un sentit molt més col·lectiu, lluny de l'actual individualitat occidental. Per això no és estrany que la CVR abraça aquestes formes, i que el reverend Desmond Tutu l'encapçali i que aquest apel·li també i en paral·lel a la filosofia de l'*ubuntu*, on les persones són persones a través de les persones.

Segon. Observem ara el segon element gestionat per la CVR dels establerts com a clau en la transformació del conflicte: l'establiment de les seves causes originàries. La Comissió va intentar determinar quines eren les causes dels mals que havien portat al conflicte i els models d'abús que hi van existir, i malgrat els problemes d'organització interna i la feblesa en la corroboració de moltes de les informacions amb les quals va treballar, va emetre un document important que va posar a disposició de la ciutadania a través del seu informe final. L'oficialitat del text i el rerefons educatiu que n'emanava és un element important més per entendre la pax sud-africana dels darrers vint anys.

Amb tot, cal posar-hi una alerta. El fet que la Comissió focalitzés l'actuació en grans violacions de drets humans va deixar fora de focus la

naturalesa fonamental i els abusos estructurals que significava el sistema de l'apartheid, i malauradament l'informe no va capturar adequadament la violència estructural del sistema i com aquest va oprimir el dia a dia de les vides dels sud-africans. Aquest fet i uns acords transicionals que van deixar la majoria d'alts càrrecs i institucions exactament on té, encara avui, implicacions en la consolidació del sistema democràtic i en respecte als drets humans en les institucions clau del país. Els casos de corrupció i l'episodi de les mines de Marikana en poden ser uns últims i sorollosos exemples.

Tercer i quart. Fixem-nos finalment en aquells dos àmbits de la transformació del conflicte on, pel caràcter finit de la Comissió, només podia proposar però no gestionar i actuar, i que quedaven en mans del govern. La Comissió va proposar en el seu informe final unes recomanacions de reparació i rehabilitació a les víctimes, la necessitat de modificar estructures de l'Estat i perseguir aquells responsables d'ofenses que no s'haguessin presentat a la Comissió. Demanava també la continuació d'esforços per sensibilitzar la població en l'àmbit dels drets humans tal com havia fet des de les vistes i a través dels *mass media*.

L'anàlisi longitudinal del procés ens ha permès demostrar com, en aquest sentit, l'acció posterior del govern ha desvirtuat en gran mesura la potència de la tasca realitzada i, de retruc, ha impedit que el procés de transformació possible del conflicte esdevingués més sòlid i creïble. El govern del CNA de Mbeki, un cop retirat Mandela, ha falsejat de *facto* el tracte pel qual es va establir la Comissió, cercant sortides per als responsables d'ofenses que no hi havien comparegut, evitant persecucions i estimulant perdons presidencials, i posant traves a les demandes i a les obligacions morals (i materials) amb les víctimes, i denegant la possibilitat de considerar-ne de noves. El procés, en aquest punt, ha quedat tocat, justament per part de qui havia de liderar-ne la finalització: el govern receptor de la tasca de la CVR.

Els processos de transició no comencen ni acaben un dia concret i tenen traves, encerts i múltiples factors que els condicionen i malegen. Però el fet de no treballar tots els elements que ens poden transformar el conflicte pot fer que l'aparent superació d'aquest es tanqui en fals, i que quedin elements larvats, no resolts, que poden fer que el conflicte es reproduïxi. Si afirmem que les comissions de la veritat tenen elements de disseny teòric

que haurien de permetre considerar-les un instrument capaç de generar la transformació d'un conflicte, hem establert que no és menys cert que la fragilitat de totes les seves accions fa que, en qualsevol moment, la seva potència pugui quedar minimitzada. Sud-àfrica no n'ha estat l'excepció. Més encara, l'anàlisi del cas sud-africà, paradigma d'una comissió d'èxit, no ens permet assegurar que ha aportat tot el que podia a la transformació del conflicte si s'hagués utilitzat encara millor tot el seu potencial. Hem d'entendre que les comissions s'insereixen en un context, que les condicionen abans, durant però també després de les seves accions, i que només analitzant tot el procés serem capaços d'entendre què han pogut aportar i en quines condicions han pogut fer-ho. El cas sud-africà ens permet afirmar que la materialització del potencial de les comissions és extraordinàriament fràgil i que idealment ha d'anar acompanyat d'altres mecanismes de justícia transicional que actuïn d'elements multiplicadors i que no s'haurien d'escatimar: atorgament de reparacions, modificació de les estructures de l'Estat, judicis a responsables d'ofenses que no han obtingut l'amnistia condicionada. I això també vol dir recursos.

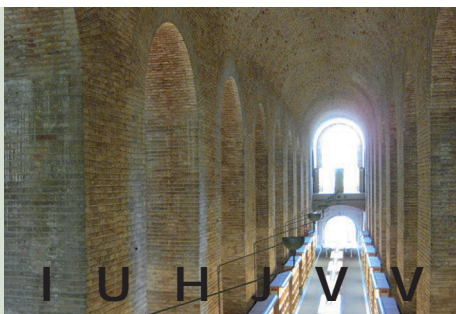
L'ascendència majestàtica de Mandela i la bonhomia de Desmond Tutu al capdavant de la Comissió van permetre un procés d'objectius impossibles i difícilment quantificables, sovint, propers a la imprudència. Demanar l'impossible o un acte de fe pot generar frustracions. Però el cert és que tota la informació que va aportar la CVR, el seu component d'educació per la pau, el debat que va generar la seva creació, el seguiment i les seves conseqüències, els seus elements de legitimitat simbòlica dels partits i organitzacions públiques preexistents, i el rol religiós i simbòlic que va acompanyar totes les seves actuacions, han portat a la societat a un estadi inimaginable uns anys enrere. Un estadi de coneixement en el qual les postures negacionistes ja no podrien mantenir-se més.

La Comissió ha aportat la idea que per construir el país tothom és necessari i que cal un cert enteniment mutu per fer-ho, obrint la possibilitat d'un camí nou en la gestió de les relacions de la població, marcat per un ideal de reconciliació. La gestió posterior del llegat de la Comissió ha estat, en aquest sentit, el pitjor homenatge que podia fer el govern i les noves generacions de dirigents a la generació de Mandela, i és que gran part del tracte proposat a l'època de la transició ha estat traït, ja sigui per acció o per omissió. I malgrat això, prop del 40% creia el 2011 que la Comissió se n'havia sortit a l'hora de portar reconciliació al poble sud-africà i només un 14% no hi estava d'acord. Valorem tots els seus esforços i recordem que, encara fins avui, mai cap país ha interpel·lat tant la seva població com ho va fer la nova República de Sud-àfrica. Un camí dur, però necessari. La veritat fa mal, però l'oblit mata, deia Tutu.

Ferriol Soria

Doctor en Història per l'IUHJV (2013), ha estudiat també a la Universitat Paris VIII i a la Universitat del Cap Occidental a Sud-àfrica. Actualment és director de la Fundació Ernest Lluch. El seu objecte d'estudi han estat les comissions de la veritat, així com els instruments de justícia transicional sobre els quals ha escrit en diverses publicacions i ha estat ponent en múltiples seminaris i jornades. ferriolsoria@hotmail.com

I U H J V V
INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"Abans l'entrada a la universitat era viscuda com entrar en una nova etapa de la vida. Tinc la impressió que no és ben bé així per als estudiants actuals; ara la universitat no marca tan fortament una nova etapa en la història personal."

Jaume Torras Elías

No és fàcil parlar de Jaume Torras Elías (Barcelona, 1943), un historiador de raça, molt estimat per professors i alumnes i que ara es jubila. Doctorat al 1971, ha publicat nombrosos articles i llibres, el darrer dels quals és *Fabricants sense fàbrica* (2006). Ha ensenyat a les universitats de València, Saragossa, Autònoma de Barcelona i Pompeu Fabra i professor visitant a l'Institut Max-Planck, a la London School of Economics, i a les universitats de Durham i Cornell. Durant anys, ha estat vicerector de la UPF i entre 2002 i 2007, director de l'IUHJVV, a més de consultor de l'AGAUR. Jaume Torras te molt a dir sobre el que era i és la universitat així com els nous reptes als que s'enfronta.

La seva carrera acadèmica va començar el 1968 a la Universitat de València. Són més de 45 anys dedicats a la recerca i la docència universitàries. Com resumiria en poques paraules el que és la universitat?

Un centre d'ensenyament superior. Un lloc on s'adquireixen coneixements bàsics per exercir algunes professions, tot i que sovint sembli que no tenen massa relació amb el que serà després la realitat laboral. Alhora, també és un lloc on s'aprèn com es produeix coneixement fonamental, més enllà de les competències exigibles en l'exercici professional i s'aprèn també com se'l fa avançar en alguna branca del saber. Un coneixement, aquest, que de vegades té a veure només d'una manera indirecta amb la vida professional i les necessitats immediates de la nostra societat.

S'ha convertit en lloc comú atribuir als estudiants actuals una pèrdua d'intensitat en la feina i una falta d'esforç i responsabilitat. Sempre hi ha matisos; però..., en línies generals, creu que és veritat?

En essència és un tòpic. Els estudiants sempre han estat més o menys iguals. És veritat que hi ha hagut alguns canvis. Ara hi ha molts més estudiants. Hi ha mitjans per informar-se i interessar-se per moltes coses que abans no eren a l'abast de l'estudiant individual i això els fa diferents. Possiblement una diferència, que no està lligada només al fet de ser estudiant, és que em sembla que abans, quan jo vaig ser-ne, per exemple, l'entrada a la universitat era viscuda com entrar en una nova etapa de la

vida. Hi havia una ruptura amb l'institut, i no només amb l'institut. Tinc la impressió que no és ben bé així per als estudiants actuals; la universitat no marca tan fortament una nova etapa en la història personal. Però és només una apreciació meva...

El Pla Bolonya suposa un esforç per adaptar la docència universitària als nous sistemes d'aprenentatge. No tot és positiu, però és indubtable que es valoren aspectes importants que s'obviaven abans. Caminem pel camí correcte?

És difícil de contestar. L'eficàcia del Pla Bolonya no es podrà veure fins d'aquí a uns anys. És només la suma de les experiències de professors i d'estudiants la que determinarà els resultats reals, no pas els objectius que es fixen *a priori*. Als professors més grans, en general, ens costa adaptar-nos al nou marc, i per això centrem la nostra opinió sobre el Pla en els seus aspectes més formals, que no és clar que estiguin donant bons resultats – però això no vol dir que no els puguin donar en el futur-. D'altra banda, la precarietat de mitjans per aplicar tot el que es preveia que s'havia de fer fa que es trigui encara més del compte a veure'n les virtuts i els defectes.

El sistema d'acreditació del professorat neix amb la clara voluntat d'objectivar la recerca dels professors universitaris. S'està fent de la manera correcta? És possible avaluar de manera objectiva una recerca en el camp de les humanitats?

El sistema d'acreditació que s'està posant respon a un problema que té tota l'organització de l'ensenyament, almenys de l'ensenyament superior, al nostre país. Es basa en la desconfiança sistemàtica. Les universitats han estat declarades autònomes per llei, però l'Administració desconfia que siguin capaces de comportar-se adequadament en l'exercici de la seva autonomia i que triïn bé el seu professorat. Passa en altres llocs, certament;

ENTREVISTA

però a Espanya la desconfiança *a priori* és la norma en les relacions entre Administració i universitat. L'acreditació consisteix a posar filtres perquè l'Administració parteix d'un prejudici, que aquí es fa trampa i es practiquen per sistema l'endogàmia i el nepotisme.

Respecte de fer més objectius i transparents els criteris de selecció de professorat, cal valorar diferents qüestions. S'ha estès el plantejament que considera que les valoracions externes seran més objectives perquè no hi ha la relació personal que les pot viciar. Des de la universitat es traspasa la responsabilitat a comissions externes d'acreditació o de selecció que, al seu torn, es guien sobretot per la publicació en determinades revistes. Ara, ni a les comissions que acrediten o seleccionen ni als consells de redacció de les revistes de més reputació no hi ha l'Esperit Sant per il·luminar els que en formen part. Els que prenen la decisió definitiva en la comissió de professorat d'una universitat ho fan a partir d'una selecció prèvia que ha exclòs candidats i ha ordenat els seleccionats amb un procediment que es basa en allò que és objectivable en els CV. Però és un procediment que, en bona part del seu trajecte, és opac i no garanteix que algú hagi arribat a llegir i a valorar el conjunt de l'obra investigadora dels candidats, i penso sobretot en els que no passen aquest filtre i ni arriben a la taula de la comissió de professorat de la universitat.

Amb això no vull dir que el procediment sigui millor o pitjor, senzillament no ens hem de fer gaires il·lusions... Avaluar, descartar, seleccionar, ordenar, són feines difícils, fei-

nes de moltes hores, carregades de responsabilitat... En definitiva, les universitats i les seves comissions de professorat haurien de tenir un paper més actiu en el procés de tria del seu professorat, i haver d'assumir-ne així tota la responsabilitat. Em sembla que aquest hauria de ser l'aspecte central de l'autonomia universitària.

Hi ha una altra qüestió difícil d'avaluar. Per exemple, en el cas d'història es considera que publicar en les revistes de més alt nivell vol dir publicar en revistes que en pocs casos són revistes internacionals. De fet, les més bones, a parer meu, són revistes nacionals. No ens enganyem: l'*American Historical Review*, una de les més prestigioses, és la revista de l'Associació Americana d'Història. Necessàriament té més interès per al consell de redacció de la revista publicar un determinat tipus de treballs que d'altres, pel tema però també per l'enfocament. La pressió per publicar en aquesta mena de revistes és una bona cosa, segur; però d'una manera o una altra condiciona la nostra agenda de recerca, empeny a ajustar-la a les preocupacions i als interessos de la historiografia en la qual han aparegut aquestes bones revistes nacionals. I això no estic segur que sempre sigui una bona cosa. Les prioritats dels investigadors no veig que hagin de ser idèntiques als Estats Units, a Itàlia, a Egipte o a Rússia, posem per cas. Aquí hi ensumo un element distorsionador...

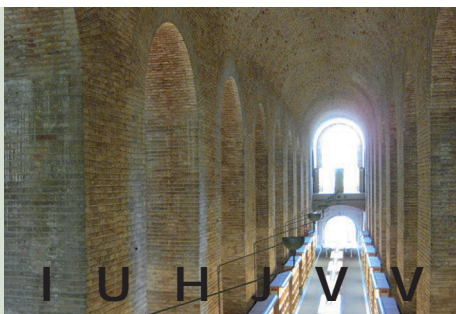
Què li aconsellaries a un historiador que no volgués plegar-se a les formalitats "objectives" del sistema, i pretengués fer una recerca útil i de qualitat.

Per a mi, en el cas dels historiadors és imprescindible la unió de la recerca i la docència perquè és la millor manera d'anar ajustant el rumb de la pròpia recerca, tant com el seguiment de les bones revistes d'història. En un altre pla, en l'orientació de la recerca també s'ha de seguir l'instint, i això sento ara no haver-ho fet prou –si se'm permet aquest comentari personal–. La recerca en història triga molt a donar satisfacció, quan en dóna, i per aquesta raó, el fet de trobar-s'hi bé et dóna la benzina necessària per tirar endavant.

En ocasions, s'ha atribuït el fracàs d'algunes polítiques universitàries al desconeixement per part dels directius, de les preocupacions reals del professorat i dels estudiants. Com ha de ser un equip directiu universitari per no caure en aquest perill.

Durant els meus anys com a vicerector, vaig sostenir que en l'equip de govern d'una universitat no calia que hi hagués tants professors en actiu com hi havia, i hi ha. Sens dubte, cal que hi hagi professors i que facin classes i que continuïn vinculats a la recerca en el seu camp. Però alhora hi ha alguns càrrecs que admeten una professionalització molt necessària. Això no vol dir que han de ser exercits obligatòriament per tècnics aliens al món universitari, sinó més aviat per professors que, en un determinat moment de la seva carrera, escullin professionalitzar-se com a gestors. Però això s'hauria de formalitzar i de reconèixer adequadament. S'ha fet algun progrés en això amb el reconeixement de "trams de gestió", però no és al que em refereixo.

I U H J V V
INSTITUT UNIVERSITARI D'HISTÒRIA
JAUME VICENS I VIVES

"Els ritmes amb què s'ha adoptat el Pla Bolonya a Catalunya han estat massa dominats per un calendari polític que posa en perill el procés mateix."

D'altra banda, els ritmes amb què s'ha adoptat el Pla Bolonya a Catalunya han estat massa dominats per un calendari polític que posa en perill el procés mateix. Les universitats s'hi van plegar massa ràpidament i el resultat és que s'han imposat massa canvis prou fonamentals sense tenir els recursos necessaris.

En el context de crisi actual, no són pocs els que han atribuït la falta de previsió dels esdeveniments recents a la dèbil formació històrica dels economistes. Pot aportar la història econòmica solucions a la crisi actual?

De la història econòmica, com de la història general, no es poden treure lliçons per al present i menys per al futur. Sí que és una disciplina, en el sentit precís d'exercici, que faulta per interpretar millor el present. La consciència de la profunditat històrica i la complexitat dels fets i dels processos de canvi ha de cultivar-se, i això sembla que no és prou present actualment en la formació dels economistes. Potser abans s'havia exagerat, però ara s'ha anat a l'extrem contrari, perquè predomina una altra concepció de l'anàlisi econòmica. No crec que la depressió dels anys trenta ensenyi gran cosa sobre la situació actual, però conèixer-la en totes les se-

ves dimensions permetria pensar el present introduint-hi escenaris que sovint ni es consideren...

L'any passat celebràvem els vint anys de l'IUHJVV, que enceta una nova etapa marcada per uns canvis importants. Quins són els grans reptes que l'IUHJVV té per endavant?

El principal rau en una decisió externa a l'Institut: que màsters i doctorats són responsabilitat dels departaments i no dels instituts. Segurament per a instituts en altres disciplines, en què la transferència de coneixement és també transferència de tecnologia i té un caràcter, diguem-ne, més tangible, és interessant reorientar-los en aquesta direcció.

En el cas de la història això és molt més complicat. Per mantenir un bon nivell d'activitat hauria de captar més recursos a través dels projectes de recerca públics i competitius, o de la mateixa universitat. Actualment, les perspectives d'ampliar aquests fonts d'ingressos són poc optimistes. La mena de transferència de coneixement que es pot imaginar cap a les institucions i les empreses en el camp de la història propor-

ciona recursos que, la majoria de vegades, són potencialment tòxics i que s'han de manejar amb molta cura...

Els polítics volen carbó per alimentar el seu argumentari; les institucions i les empreses solen demanar hagiografies... Això no convé a l'IUHJVV ni als seus historiadors que, tanmateix, sabran trobar la via recta per tirar endavant un projecte que no s'ha de deixar arraconat. Caldrà també que el govern de la universitat tingui clar el caràcter de la recerca històrica. Espero que es pugui garantir la interacció entre els historiadors de l'Institut i els joves motivats pel coneixement del passat i decidits a embarcar-se en una empresa tan difícil i gratificant com ho és fer la tesi doctoral. I és que la bona recerca en història es fa en el marc d'un programa de doctorat, entorn d'una taula de seminari a la qual s'asseuen doctors i doctorands, en el sentit de la reforma universitària humboldtiana.

